

OudRhenen

jaargang 35 – september 2016 – nr. 3

Op de voorpagina; Luchtfoto vanaf de toren. Het huis aan de zuidkant van de Markt met de dakkapel, is het in dit nummer omschreven huis Thiell.

Inhoud

4. Rederijkers in Rhenen

Willem van den Berg

11. Dagboek van een onderduiker (Piet Terlouw)

Rie Terlouw

18. Welke stadsrechtorkonde ging in 1400 in vlammen op?

En wie verleende Rhenen in de 13^e eeuw stadsrechten?

Philip Dael

25. Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners

Het huis Thiell aan de Markt en de familie Van Helden

Henk P. Deys, Herman E.L.H.M. Horsthuis en Ad J. de Jong

Colofon

Oud Rhenen, tijdschrift voor
de Historie van Rhenen, uitgegeven
door de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken
www.oudrhenen.nl

Erevoorzitter dr. H. P. Deys
Ereleden W. H. Strous
Ing. H. B. Gieszen

bestuur
voorzitter
drs. W. A. van Ommeren

secretaris
ir. G. H. van Nieuwenhuizen
Rozenlaan 72
3911 DX Rhenen
(0317) 61 4273

penningmeester
J. Klootsema, Rhenen
(0317) 74 12 03,
ING-bank: NL70INGB000 1211163

ledenadministratie
drs. ing. A. Pilkes-van Delft,
(0317) 74 10 82

leden
ing. A. M. Uiterwijk
B. W. van Laar
drs. L. Mulder
N. G. van den Oosterkamp
A. P. de Ridder
mr. C. Waiboer

redactiecommissie
J. M. D. Doorman
B. W. van Laar

redactie-assistent
E. A. M. Vlak-Derksen

inleveren kopij
Paardenveld 19, 3911 XG Rhenen
b.van.laar2@kpnplanet.nl

grafisch ontwerp
Michel Backus ('Idee en Ontwerp')

druk
Cunera b.v., Rhenen

werkgroepen
werkgroep Achterberg
coördinator A. P. de Ridder
0317-616504

werkgroep Elst en Remmerden
coördinator N. G. van den oosterkamp
0318-471603

werkgroep Virtueel Rhenen
coördinator s. H. Boor
0317 614958

werkgroep Open Monumentendag
coördinator J. Everaars
0318-471269

werkgroep Archeologie
coördinator T. van Drunen
0317 617038

werkgroep Genealogie
coördinator A. J. de Jong
0342 471039

werkgroep PR en Communicatie
coördinator A. M. Uiterwijk
0610225796

werkgroep Foto/Film
coördinator B. Kobus
0317 617500

Beeldbank Digitaal Beeldmateriaal
coördinator P. Hovestad
0626468773

Dinsdagochtend Sociëteit
coördinator P. Hovestad
0626468773

© HVOR. Niets uit deze uitgave mag
worden overgenomen dan na schriftelijke,
voorafgaande toestemming van de
redactie.

Auteurs die in dit tijdschrift publiceren
geven daarmee onvoorwaardelijk
toestemming tot het in digitale vorm
opnemen in openbare databases.

Rederijkers in Rhenen

Willem van den Berg

Het is 11 december 1846. Meer dan vijfhonderd toehoorders zijn in het Amsterdamse Frascati voornamelijk ‘oorgetuigen’ van een bijzondere happening: één dame en dertien in zwarte rok, wit vest en witte handschoenen gestoken heren verheffen zich om beurten van hun stoel om stukken tekst uit Vondels *Lucifer* voor te dragen. De show steelt Jacob van Lennep, de befaamde auteur van *Ferdinand Huyck*, die als enige ook achter in de zaal goed verstaanbaar is, ondanks een

schorre stem.

J. VAN LENNEP in 1849.
Naar de tekening van C. HAMBUCHER, gegraveerd door W. STEELINK.

Jacob van Lennep

Het ging die avond om een van de vroegste manifestaties van een verenigingstype dat in de tweede helft van de negentiende eeuw Nederland in zijn greep kreeg en tot een rage zou uitgroeien: het fenomeen van de rederijderskamer, ook wel reciteercollege genoemd. In 1858 zijn het er al zeventig, in 1863 al meer dan tweehonderd. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat

er in Nederland meer

dan 1200 rederijderskamers hebben bestaan. Daar zijn eensdagsvliegen bij die al binnen een jaar werden ontbonden, maar ook die er hun gouden jubileum konden vieren of die het leven wisten te rekken tot de dag van vandaag.

Wat beoogden die verenigingen? Aanvankelijk koesterde men hooggestemde idealen, trefzeker geformuleerd

Een rederijker achter de kathedraal

Karakteristieke pose van een rederijker achter de kathedraal
(uit: Pegaasje in de dorpskroeg, Rotterdam 1858)

in de zinspreuk van een rederijderskamer uit Dordrecht: ‘Ons behoort ’s Dichters woord’ en niet ‘Ons behoort ’s Dichters woord’. Dat wil dus zeggen dat men niet uit eigen werk wilde voordragen zoals in de tegenwoordige poëziefestivals, maar werk van de belangrijkste Nederlandse dichters, vanaf Vondel tot Bilderdijk, ten gehore wilde brengen. Het mes

sneed zo aan twee kanten: men liet het publiek (de zogenoemde *kunstlievende leden*) kennismaken met de toppers van eertijds die in de vergetelheid waren weggezakt en tegelijkertijd deden de voordragers (de zogenoemde *werkende leden*) aan zelfeducatie, want training in de mondelinge voordracht draagt bij tot correct taalgebruik en betekent winst voor de sociale vaardigheden. Dat dubbele oogmerk werd als volgt bereikt: in het winterseizoen kwamen de werkende leden veelal een keer per twee weken bij elkaar op de oefenavonden om een of twee keer per jaar in een ‘gehoorzaal’ de kunstlievende leden te vergasten op hun al dan niet virtueuze staaltjes van uiterlijke welsprekendheid. Om de beginnelingen wegwijz te maken kon men terugvallen op een hele reeks tijdschriftjes als *De Rederijker* (1854-1860), het *Rederijders weekblad* (1864-1875), *Euphonia* (1877-1879) en *Eloquentia* (1881-1883), waarin uitvoerig op de techniek van het reciteren werd ingegaan en de meest uiteenlopende brandende kwesties werden behandeld: mogen dames wel meedoen, mag de zwarte rok wel ingeruild worden voor een toneelkostuum, mag men het declameren vervangen door toneelspel? Er was ook een *Jaarboekje voor Rederijders en Beminnars der Poëzij* (1857-1885), waarin elk jaar een overzicht werd gegeven van de geregistreerde kamers en hun blazoenen, veelal de namen van de bestuurs- en werkende leden werden opgesomd, terwijl bovendien poëzie werd afgedrukt, geëigend voor het rederijdersmilieu.

Het werd kortom een bloeiende industrie, die geraffineerd inspeelde op de verlangens van die honderden kamers, die duizenden werkende leden en die tienduizenden kunstlievende leden. En vooral die laatste groep bleek veeleisend. De bezoekers in de gehoorzalen kregen al snel genoeg van de statische voordracht achter een kathedraal. Niet alleen het oor, maar ook het oog wil wat, met het gevolg dat vele besturen van rederijderskamers overstag gingen. Wie als declamator wil scoren moet zich bedienen van goed in het gehoor liggende, luimige, anekdotische, niet al te ingewikkelde teksten en zeker niet aankomen met de ‘Rey van Engelen’ uit Vondels *Lucifer*. En zo moeten monologen uit de ernstige tragedie plaatsmaken voor de komedie en de klucht. Gewiekste uitgevers speelden daar op in en brachten tekstboekjes op de markt met veelbelovende titels als ‘Mietjes vrijer’ of ‘Twee biggen in een bedstee’, die op lijf en stem van de rederijders waren afgestemd. Een rederijdersavond is dan pas geslaagd als er in de pauze een tombola wordt gehouden en er wordt afgesloten met een bal onder leiding van de plaatselijke muziekvereniging. Het is een proces van vertrossing, dat veelal geleid heeft tot het vertrek van de serieuze werkende leden en uiteindelijk tot de opheffing van de vereniging. Dat geldt echter niet voor alle rederijdersverenigingen. Zelfs nu nog

zijn er rederijderskamers die het reciteren in ere houden, zoals het *Koninklijk Groninger Provinciaal Rederijdersverbond*, opgericht in 1867. Hoezeer men in Groningen met zijn tijd meegaat, mag blijken uit een eigen website, waarop alle activiteiten te volgen zijn.

De ontwikkeling van de meeste rederijderskamers in de richting van gezellig amateurtoneel viel bij de culturele elite niet in goede aarde. Wanneer in 1877 Busken Huet, de meest gevreesde criticus van de negentiende eeuw, het *Jaarboekje voor rederijders* in handen krijgt, komt hij tot een onbarmhartige afrekening met de pretenties van de gemiddelde rederijderskamer. Volgens hem 'kan het publiek, hetwelk de openbare vergaderingen der rederijders bijwoont, heeren en dames, ouders en dochters bezwaarlijk anders zijn zamengesteld dan uit personen wie het niet bovenal om het bevorderen van het schoone of het smaken van kunstgenot te doen is, maar om voor weinig geld en met weinig onkosten van toilet, een avond buiten 's huis door te brengen; te zien en gezien te worden'. Dit is satire van hoge kwaliteit, maar Huet miskent met deze uitval te zeer de emanciperende rol die de rederijderskamers op het platteland en in de kleine steden hebben vervuld.

De mode van de rederijderskamer heeft ook Midden Nederland niet ongemoeid gelaten. In de stad Utrecht zelf hebben maar liefst 24 rederijderskamers langer of korter bestaan, al spant Amsterdam met 60 kamers de kroon. Kleinere plaatsen in de provincie Utrecht en Gelderland met reciteercolleges waren in alfabetische volgorde: Amerongen, Dodewaard, Doorn, Elst, Geldermalsen, Ingen, Lienden, Scherpenzeel, Veenendaal, Wageningen en Zeist. En Rhenen bleef niet achter: niet gelijktijdig, maar na elkaar hebben er in de negentiende eeuw drie rederijderskamers bestaan. De spaarzame gegevens over die kamers zijn te vinden in een drietal bronnen: een tweetal vermeldingen in het *Rederijders weekblad*, een archiefje op de zolder van Museum *Het Rondeel* te Rhenen en de rubriek 'Plaatselijk nieuws' van de *Amerongsche Courant* uit de jaren 1888 tot 1894.

In de eerste jaargang van de landelijke gids voor rederijders, het *Rederijders weekblad* (1864) kan men de volgende aankondiging aantreffen:

Rhenen. Het Reciteer-collegie, *Mr. J. van Lennep*, onder de zinspreuk: 'Door de Doornen tot de Rozen', alhier, werd opgericht den 4 December 1863.

Bestuur:

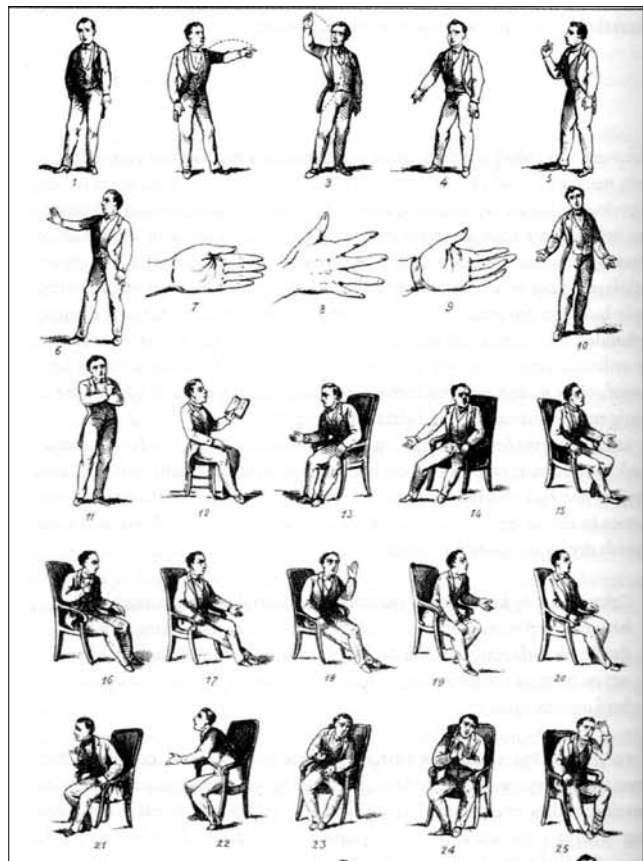
J.A.F. van der Meer van Kuffeler, *President*

P. van Hengelaar, *Secr.-Penningm., Bibliothecaris*

Werkende Leden:

J.A.F. van der Meer van Kuffeler	E. van Ingen
P. van Hengelaar	G. Klimmerboom, Jr.
C. Th. Montijn	H.J. de Koster
	W.L. van der Sluis

Kunstlievende Leden: 34.

Houdingen van rederijders tijdens voordrachten

In de tweede jaargang van het *Rederijders weekblad* volgt een tweede vermelding van het reciteercollege:

Rhenen, 2 Julij 1864. In de gewone vergadering van het reciteer-collegie *Mr. J. van Lennep*, alhier, van Woensdag den 28en Junij jl. legde den heer P. van Hengelaar, wegens vertrek naar elders, zijne betrekking als secretaris-penningmeester-bibliothecaris van dat collegie neder. Na dankzegging voor de vele in die hoedanigheid bewezene diensten, bood de president hem het eere-lidmaatschap van het collegie aan, hetwelk met dank werd geaccepteerd. De nieuw benoemde secretaris-penningmeester-bibliothecaris, C.Th. Montijn, aanvaardde in diezelfde vergadering zijne functiën.

Het is het laatste levensteken van deze rederijderskamer. Niet bekend is hoe lang dit reciteercollege na december 1863 nog heeft bestaan, welke activiteiten men heeft ontplooid, welke teksten werden voorgedragen, wie de kunstlievende leden waren. En vooral dat laatste is spijtig, want andere rederijderskamers vermeldten hun kunstlievende leden wel. Niettemin kan men uit bovenstaande schaarse gegevens nog wel een en ander afleiden. In de eerste plaats, dat deze rederijderskamer, zoals zovele andere in Nederland, zich presenteerde onder de naam van een bekende persoonlijkheid. Men tooide zich met de namen van grootheden uit het heden en verleden als Demosthenes, Molière, Vondel, Jacob Cats of Tollens. In Rhenen koos men voor de naam

van Jacob van Lennep, de schrijver die de hele rederijdersbeweging in gang had gezet. En ook met het voeren van de zinspreuk 'Door de doornen tot de rozen' volgde men de algemene trend zich te sieren met een aansporende devies als 'Oefening kweekt kunst', 'Eendracht maakt macht', 'Al doende leer men', enz. enz. Als Mr. J. van Lennep in 1863 van start gaat, behoort deze rederijderskamer tot de eerste lichting van kamers en dat wordt ook duidelijk uit de aanduiding 'reciteer-collegie'. Kennelijk volgden ze hun naamgever in het declameren van verzen uit de Nederlandse letterkunde en wellicht deden deze heren – er worden geen dames genoemd – dat ook nog in stijl achter een kathedraal, in zwarte rok en witte handschoenen. Afgaande op de namen mag men wel aannemen dat dit gezelschap van zeven heren behoorde tot de Rhenense notabelen. Dat gold zeker voor de president Jacques Anne François van der Meer van Kuffeler (1843-1908), zoon van de befaamde stichter van een uitgebreide tabaksindustrie in Rhenen, Jacob Charles Anne

Bewijs van lidmaatschap van J.G. Boodt

van der Meer van Kuffeler (1818-1895). De zoon nam later de tabaksindustrie van zijn vader over. Behalve president van Mr. J. van Lennep was hij ook oprichter van de Rhenense afdeling van de *Maatschappij tot nut van 't Algemeen*.¹ Hij was pas 20 toen hij tot president werd verkozen, maar ook de andere bestuursleden waren geen bedagde heren. Pieter van Hengelaar, zoon van een Rhenense bierbrouwer, was in 1844 geboren, maar vertrok in 1864 al weer naar Emmerich. Ook Catharinus Theodorus Montijn (geboren in 1844 te Zoutelande) en optredend als tweede secretaris verliet Rhenen in 1864 voor Zwolle. Klimmerboom (1839-?) was

¹ Zie over de familie Van der Meer van Kuffeler: Hans Blankstijn, Hens Dekker en Ben van Laar, *Begraven in Rhenen. De geschiedenis van de laatste eer in Rhenen, Elst en Achterberg*, Rhenen 2006, p.86.

² Gerrit Klimmerboom, een begaafd musicus, kwam in 1860 naar Rhenen, werd organist, leider van een trio en dirigent van 'Ons genoege' (1868-1875). Zie over hem H.P. Deys, *'Ons genoege' van*

in 1863 24 jaar oud. Theodorus van Ingen (1846-?), zoon van een tabaksfabrikant en later wethouder, was met zijn 18 jaren de jongste. Johannes Hendrikus de Koster, geboren in 1841, verbleef als tabaksplanter gedurende 1865 in Rhenen, maar vertrok een jaar later al weer naar Rotterdam. Over Van der Sluis zijn geen gegevens overgeleverd. Al met al moet de conclusie luiden, dat Rhenen in 1863 met Mr. Van Lennep meedeinde op de eerste golf van rederijderskamers, maar of de doornen ook rozen hebben voortgebracht valt te betwijfelen. Het clubje van jonge heren, voornamelijk stammend uit de tabaksbranche, was door het snelle vertrek van enkele werkende leden waarschijnlijk gauw in rook opgegaan.

Over de leden en de activiteiten van de rederijderskamer Rhenen is vrijwel niets bekend. Toch bevat het bewaard gebleven *Algemeene reglement der rederijderskamer 'Rhenen'* interessante informatie over het reilen en zeilen binnen de rederijdersbeweging in het algemeen en ook over deze Rhenense vereniging in het bijzonder. Zo'n *Algemeen reglement*, veelal aangevuld met een *Huishoudelijk reglement* (in dit geval niet teruggevonden), fungeerde als soort spoorboekje voor de rederijker. Er werd vrij precies omschreven wat de doelstellingen waren, de verschillende bestuursfuncties en de jaarlijkse verplichtingen van de leden. Het onderhavige reglement bevatte 26 artikelen, waarvan ik de belangrijkste langsloop. Artikel 1 en 2 formuleren het tweeledige doel van de kamer: 'de uiterlijke welsprekendheid bevorderen en het genoeglijk samenzijn der leden'. Dat hoopt men te bereiken 'door voordrachten en tooneelspel, muziek en zang'. Het zijn doelstellingen die verraden, dat deze rederijderskamer de idealen van het eerste uur niet meer onderschrijft en een stijlvolle, maar statische voordracht achter een spreekgestoelte afwijst. Zeker, men belijdt als eerste doel 'de uiterlijke welsprekendheid'. Nu is dat een rekbaar begrip, dat binnen het rederijdersmilieu neerkwam op een streven om in correct, niet door dialectismen ontsierd, maar beschaafd Nederlands het woord te voeren over de meest uiteenlopende onderwerpen³. Even belangrijk acht men echter het 'genoeglijk samenzijn', niet alleen met voordrachten maar ook met tooneelspel, muziek en dans. Dat benadrukken van 'genoeglijk samenzijn', het aspect van gezelligheid geeft goed aan, dat deze rederijderskamer zich aansluit bij de laatste ontwikkelingsfase van de rederijkerij: inspelen op de verlangens van het kunstlievende publiek, dat uit is op vermaak.

Deze kamer houdt voorts als minimumleeftijd 16 jaar aan en geeft het bestuur veel macht: het bepaalt niet alleen wie

het begin tot heden, Rhenen 1993.

³ Binnen de rederijderswereld komt men met een hele reeks boeken en boekjes met voorschriften hoe men die moeilijke kunst van de uiterlijke welsprekendheid onder de knie kan krijgen. Het meest uitgebreide handboek op dat gebied werd geschreven door de Groningse hoogleraar B.H. Lulofs, *De declamatie of de kunst van declameren of reciteren en van de mondelinge voordragt of uiterlijke welsprekendheid in het algemeen*, Groningen 1848.

er lid mag worden (werkende leden voor f 3, kunstlievende leden voor f 2,50 per jaar), maar het kiest ook de te spelen stukken en wijst aan welke werkende leden de rollen gaan vervullen. Per jaar wil men vier verschillende typen vergaderingen houden, waarbij de openbare, liefst twee keer per jaar, waar uitvoeringen worden gegeven, de belangrijkste zijn. Opvallend is ook nog artikel 22: men wil zo snel mogelijk, ten dienste van de werkende leden, een bibliotheek opzetten, waarin onze voornaamste schrijvers vertegenwoordigd zijn.

Dit *Algemeene Reglement* werd in de algemene vergadering van 22 december 1884 vastgesteld en ondertekend door de president J. van der Weiden en de secretaris-penningmeester D.W. Beijer.

Van der Weiden (1855-1898) was een geliefd onderwijzer, hoofd van de normaalschool. Hij is 2 keer getrouwd geweest. Na het overlijden van zijn eerste echtgenote in 1886 hertrouwde hij in 1887 met Adriana Beijer. Zij was de zuster van Dirk Walraven Beijer (1859-1898), de secretaris-penningmeester van de rederijderskamer *Rhenen*. Die volgde in 1882 zijn vader Adrianus Beijer op als eigenaar van hotel De Grebbe. Hij trouwde in 1889 en vertrok in 1898/1899 naar Amsterdam⁴.

En daarmee is alles gezegd over deze tweede rederijderskamer. De *Amerongsche Courant* rept in de rubriek 'Plaatselijk nieuws' met geen woord over de rederijderskamer *Rhenen*. Werkte men in stilte of was de animo op de algemene vergadering van 22 december 1884 zo lauw, dat de initiatiefnemers er direct het bijltje bij neer gooiden? Dirk Walraven Beijer was overigens actief genoeg. In de *Amerongsche Courant* zullen in de komende jaren met regelmaat enthousiaste verslagen verschijnen van concerten, veelal met stralend weer, maar soms gepaard met stortbuien, gegeven door de stafmuziek van de Arnhemse of Nijmeegse infanterie in de tuin van hotel De Grebbe.

In de *Amerongsche Courant* van 26 januari 1888 konden de lezers in de rubriek 'Plaatselijk nieuws' de volgende aankondiging tegenkomen:

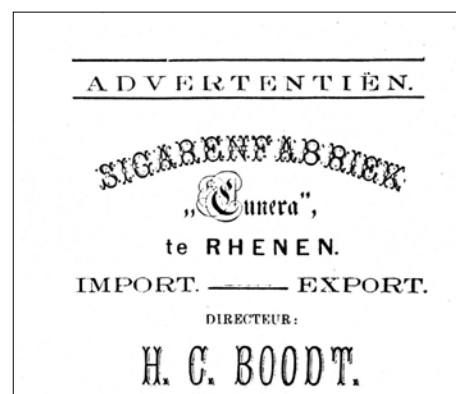
Ter dezer stede is eene rederijderskamer onder de zinspreuk 'Oefening baart kunst' opgericht. Onze burgemeester, Jhr. Schimmelpenninck, heeft het beschermheerschap aanvaard, terwijl het bestuur bestaat uit de hh.: C.J. Voortman, president, L. van Crevel, vice-president, C.E. Voorthuisen, secretaris en A. Udo, penningmeester. Een 16-tal werkende leden, waaronder 4 dames, zijn reeds toegetreden, terwijl de kamer zich aanvankelijk in veler steun mag verheugen. Tot en met het jaar 1895 zullen er in de *Amerongsche Courant* nog een vijftigtal berichten over 'Oefening baart kunst' verschijnen, over geslaagde opvoeringen naast tegenslagen die uiteindelijk de ondergang bewerkstelligden. De start is echter veelbelovend onder het beschermheerschap van de burgemeester en een bestuur van niveau. Voorzitter was de 42-jarige Cornelis Johannes Voortman, geboren op 7 april 1846 in Amsterdam,

4 Zie advertentie van het hotel

in 1880 naar Rhenen verhuisd en daar begonnen als onderwijzer. Het was een dynamische man met allerlei bestuursfuncties: van de Rhenense afdeling van de *Maatschappij tot nut van 't Algemeen*, van

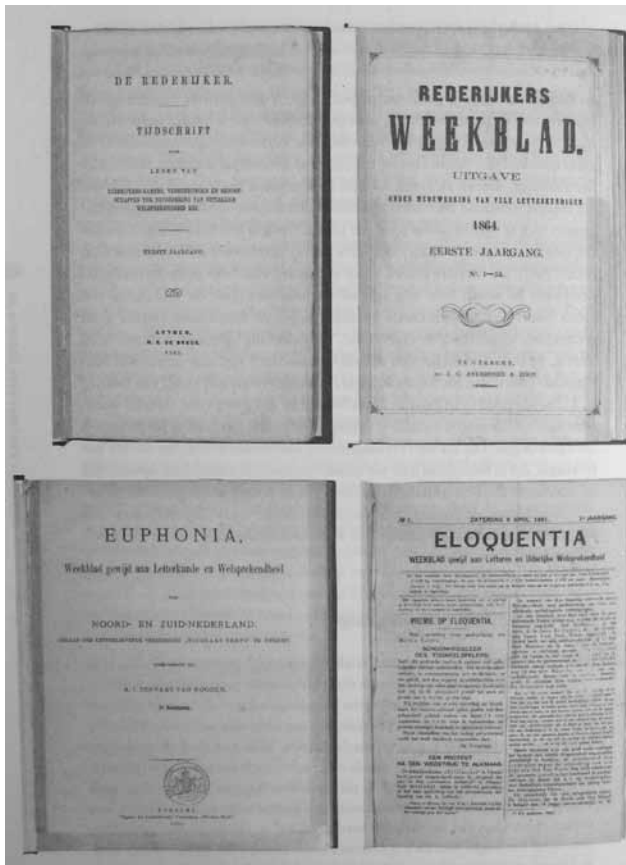
de *Vereeniging tot het bevorderen van het vreemdelingenverkeer*, van het comité ter voorbereiding van de viering van de verjaardag van Koningin Wilhelmina. Het was ook iemand met een vaardige pen: hij schreef lezenswaardige artikeltjes in het familietijdschrift *Eigen Haard* onder het pseudoniem *Rhenus*, was auteur van een informatief toeristische gids *Naar Rhenen en omstreken* (1890), publiceerde een berijmde versie van de Kunera-legende (1895) en bezorgde hoogstwaarschijnlijk met L.P.H. Eijkman later een aantal Engelse teksten in de Groningse Gruno-reeks. En binnen 'Oefening baart kunst' was hij behalve een inspirerend voorzitter ook een talentvol voordrager van humoristische teksten. Vandaar, dat de werkende leden hun waardering voor hun voorzitter met de aanbidding van een zilveren inktkoker en een bureau onderstreepten. Toen hij in 1896 met zijn tweede vrouw, zoon en dochter naar Apeldoorn vertrok werd Rhenen cultureel dan ook een stuk armer. En dan was er L. van Crevel, van Joodse afkomst, geboren op 2 april 1858 in Wageningen, slager van beroep en een man met grote komische talenten. Hij woonde al verschillende jaren in Rhenen, voordat hij in 1895 naar Amsterdam vertrok. En niet te vergeten Carel Elisa van Voorthuisen, geboren op 4 april 1862 te Rhenen en aldaar ook overleden op 2 oktober 1931, een manus van alles en een bekende figuur in Rhenen⁵: decoratieschilder, gemeentebode, getuige, taxateur en afslager en ook optredend als gemachtigde/lasthebber bij notariële akten. Hij had zijn schildersopleiding in Parijs genoten en was gespecialiseerd in plafondschilderijen van o.a. schouwburgen en kastelen. Hij heeft onder meer het plafond van

5 Zie afbeelding van hem als afslager

Advertentie van de sigarenfabriek 'Cunera' van H.G. Boodt

Titelbladen van vier rederijers tijdschriften

het Oude Raadhuis te Rhenen geschilderd. De minst bekende uit het rijtje was A. Udo, op 12 maart 1866 te Rhenen geboren en pachter van het veer te Rhenen, vader van 5 kinderen. Van het bestuur was de voorzitter ook de nestor, de anderen waren een stuk jonger. Waren onderwijzers vaak voorzitter, zoals in Rhenen Voortman en Van der Weiden, de anderen behoorden tot de middenstand. Wie de overige werkende leden waren, waaronder vier dames, wordt helaas niet vermeld.

Baarde de oefening van deze kamer ook kunst? Uit de

Abraham de Winter, circa 1900

verslagen van deze rederijerskamer wordt wel heel duidelijk dat het reciteren geen prioriteit had. De werkende leden vermaakten hun publiek voornamelijk met toneelspel en met stukken van toneelschrijvers die in het rederijersmilieu geliefd waren, zoals Justus van Maurik en A. Ruysch⁶. In totaal heeft deze rederijerskamer

6.Zie hun afbeeldingen

tijdens haar zevenjarig bestaan het Rhenense publiek 9 toneelavonden voorgeschoteld en ook nog een avond met volkstoneel. Bovendien heeft men op verzoek ook in Amerongen een gastvoorstelling gegeven. In de berichtgeving in de krant wordt vaak, maar niet altijd, de repertoirekeuze opgenomen, zodat we ons een goed beeld kunnen vormen van het niveau van

de gespeelde stukken. Titels en genres maken wel duidelijk dat het ernstige drama geen kans kreeg. Blijspelen en kluchten daarentegen waren geliefd. Op grond van de titels wordt duidelijk dat 'Oefening baart kunst' de trend van de meeste kamers op het einde van de negentiende eeuw volgde om het publiek dat divertiment te geven, waar Busken Huet zo tegen gekant was. Zo rapporteert de krant op 24 januari 1889 dat de rederijerskamer met succes *De oude kassier* van Rosier Faassen en *Mietjes vrijer* had opgevoerd, op 5 december 1889 eer inlegde met *De sleutel van de secretarie* van J. Humbertus Janssen en de klucht *Das Kompian-Dagatiweer*, op 4 maart 1890 zelfs drie stukken op één avond had gebracht, *De militaire Willemsoorde* van Rosier Faassen, *De bureu* van Justus van Maurik en *Het spreekuur van den dokter* van Servaas de Bruin, op 4 november van dat jaar *Het derde huis links*, blijspel, en *De ridder van het scheermes*, een klucht, had gespeeld. Dan is het even stil, maar op 8 november 1892 volgen weer drie blijspelen: *Jocrisse de vondeling*, *Dirk Nergenshuizen* en *Een studentengrap*, op 24 januari 1893 *De oom uit Oost-Indië* of *de drie bekroonde artisjokken* van Arie Ruysch in twee bedrijven en het blijspel *Tooneel-studiën* van Justus van Maurik, op 7 december van dat jaar *Broer Jan* van Rosier Faassen, *Een halfuurtje in doodsangst* en *Pakketten voor dames* van Justus van Maurik. Al deze toneelstukken waren geschreven door auteurs die in het rederijersmilieu goed bekend stonden en enigen van hen, zoals Arie Ruysch (1797-1871) en Justus van Maurik werden zelfs in de befaamde literatuurgeschiedenis van J. te Winkel geboekstaafd. Ruysch was een gewezen wijnkoper die in totaal 17 toneelstukken in diverse genres op zijn naam

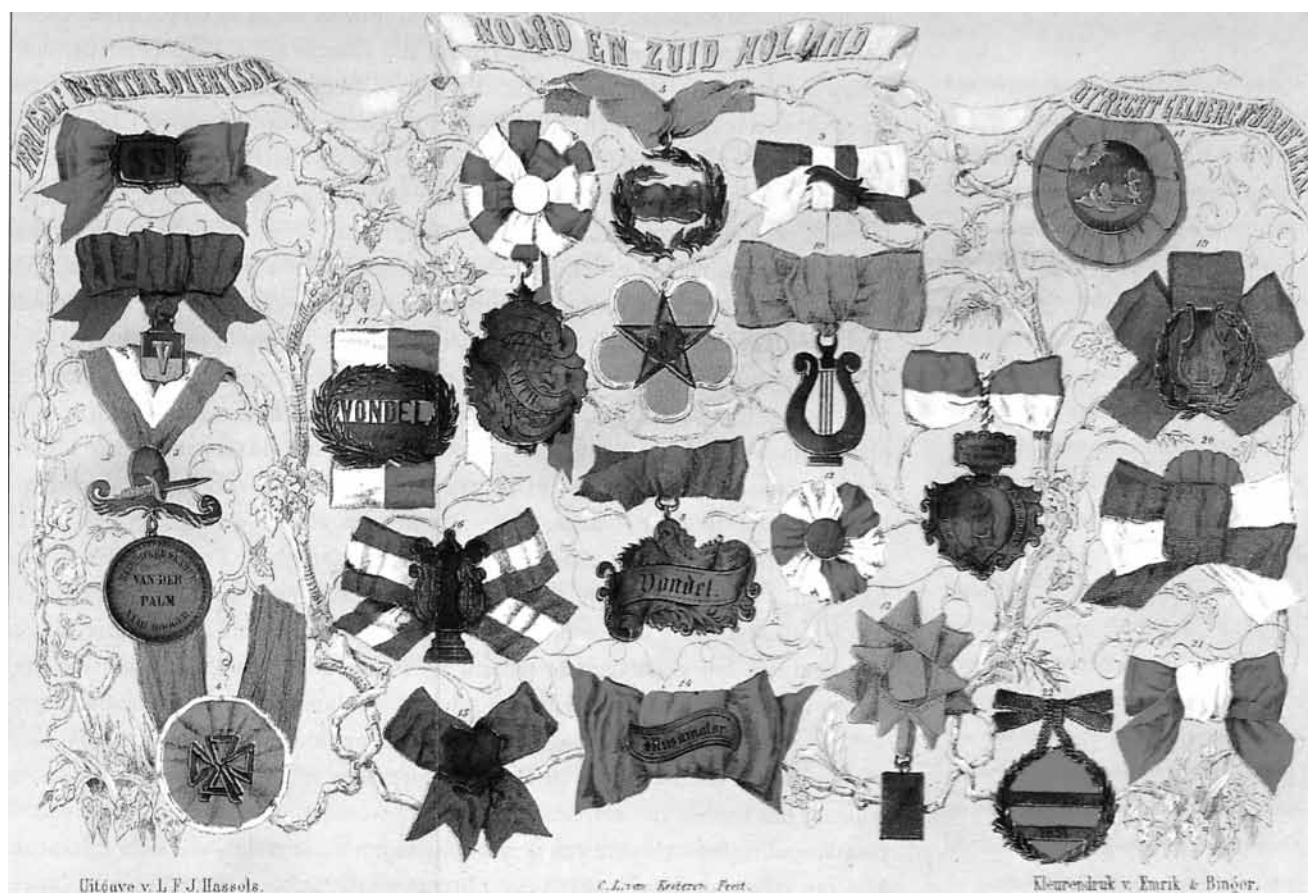

Justus van Maurik

De toneelschrijver Arie Ruysch

Blazoenen en insignes van rederijderskamers

had staan. *De oom uit Oost-Indië of de drie bekroonde artissjokken*, in twee bedrijven besloeg als toneeltekst maar liefst 110 pagina's, omvatte 11 verschillende rollen waaronder 4 vrouwelijke. Meer dan 10 airs moesten de dames uitgalmen. Ruysch liet het gebeuren spelen in een landelijk restaurant met de naam *De drie bekroonde artissjokken*, dat wel iets weg had van *De Koning van Denemarken*, waar in de achterzaal van de uitbater Albertus van Altena⁷ de toneelavonden werden gehouden.

Na 7 jaar houdt 'Oefening baart kunst' op te bestaan? Waarom? Aan de kunstlievende leden zal het niet gelegen hebben. Die kwamen maar al te graag, zeker als, zoals vaak gebeurde, na de toneelvoorstelling de stoelen aan de kant werden gezet en onder leiding van muziekmeester Fey uit Utrecht een geanimeerd bal volgde. Ook het niveau van de gespeelde stukken zal geen rol gespeeld hebben. Het publiek wilde vooral het theater van de lach en dat kreeg het ook. Aan het ten gronde gaan van 'Oefening baart kunst' was hoogstwaarschijnlijk de categorie werkende leden debet. Het euvel was dat men in die 7 jaren niet beschikte over een hechte groep spelers, waar men altijd een beroep op kon doen. Er was te veel verloop: talentvolle spelers verhuisden naar elders

⁷ Albertus van Altena (1832-1892) was getrouwd met Aartje van Dolderen (1835-1908), die na de dood van haar man onder de naam 'Deweduwe Altena' het hotel 'De Koning van Denemarken' uitbaatte.

of hadden het te druk met andere zaken. In 1892 was de leegloop zo groot geweest, dat de rederijderskamer op geen enkele wijze naar buiten was getreden. Maar een jaar later, aldus de krant van 5 januari 1893, was de situatie weer sterk verbeterd. In een huishoudelijke vergadering kon Voortman toen bekend maken, dat door de aanwas van nieuwe leden 'de vereniging in bloeienden toestand verkeert'. Men telde op dat moment maar liefst 56 leden, 'waaronder 40 kunstlievende, 12 heeren- en 4 dames-werkende leden'. Ook met de financiën ging het goed. Er was een nieuwe penningmeester gekomen, H. Geurts (Hendrik Anton Geurts, 1858-1894), en een nieuw bibliothecaris, J.F. Loekemeijer (Jean François Loekemeijer, 1874-1894). Kortom, de voorzitter waagt het erop te voorspellen dat er in 1893 maar liefst drie uitvoeringen zullen komen, waaronder één met bal na onder leiding van een heuse balletmeester. De heer Van Voorthuysen zal ervoor zorgen dat alle werkende leden nu eindelijk een insigne zullen krijgen.⁸ De drie beloofde opvoeringen kwamen er inderdaad en zorgden voor 'een daverend applaus', maar in 1894 valt men weer stil. Het moet een zware slag geweest zijn toen in het najaar Carel Elisa van Voorthuysen als vice-voorzitter en als werkend lid opstapte, Geurts plotseling overleed en Loekemeijer naar Zwolle vertrok. Pas op 3 januari 1895 komt er weer een levensteken: de rederijderskamer zal op 8

⁸ Zie voor de blazoenen of insignes de bijgevoegde illustratie

Voorblad van het Algemeen reglement van de rederijerskamer Rhenen

planken gebracht en vervolgens het woord aan De Winter gegeven, die met een viertal voordrachten 'de held van de avond' was geweest. De krant schreef toen over hem: Hij 'toonde niet alleen een kunstenaar, maar ook een gevoelvol dichter te zijn. Zijne coupletten tintelden van humor en soms van diepen ernst, deden de toehoorders nu schudden van 't lachen en troffen hen dan weer in 't diepst der ziel. Daverende toejuichingen volgden op elke voordracht'. Die Abraham de Winter (1841-1920) was op het eind van de negentiende eeuw uitgegroeid tot een gevierd artiest. Stammend uit een straat-arm Joods gezin begon hij als handelaar in stro en vermaakte de Brabantse boeren met zijn grappen en goocheltrucs. Zijn doorbraak beleefde hij in 1884 in Den Haag, toen hij als een soort voorloper van Wim Kan de landelijke politiek op de hak nam. Hij trad daarna op in vrijwel alle Nederlandse schouwburgen en kennelijk ook in rederijerskamers. Deze vroege voorloper van de huidige cabaretiers trad vaak op in avondkostuum met hoge hoed, maar kon ook, uitgedost in allerlei vermommingen, zeer uiteenlopende typetjes raak uitbeelden. Als in de krant van 3 januari 1895 de komst van deze De Winter wordt aangekondigd, volgt er nog een mededeling die het definitieve einde van 'Oefening baart kunst' betekent: 'In de pauze denkt de heer Voortman mede te deelen, dat de kamer wegens gebrek aan genoegzame medewerkende leden zal ontbonden worden en de buitengewone leden uitnoodigen op een later tijdstip bijeen te komen om alsdan zoo mogelijk over te gaan tot het in 't leven roepen van eene nieuwe vereeniging tot gezellig verkeer. Van deze nieuwe vereeniging zouden dan des winters eenige gezellige

januari weer een uitvoering geven 'en wel met medewerking van den heer Abr. De Winter, van Breda'. Het is een misleidende mededeling, want de enige die op 8 januari optreedt is..... Abraham de Winter, overigens een oude bekende van de rederijerskamer, want in november 1890 had men al eens een beroep op hem gedaan.

Men had toen zelf eerst twee blijspelen op de

avonden kunnen uitgaan'.

Als de *Amerongsche Courant* op 17 januari 1895 verslag doet van het geslaagde optreden van 'de bekende Nederlandsche karakter-komiek Abraham de Winter op 8 januari' volgt voor de tweede keer de mededeling dat de voorzitter van de rederijerskamer 'spoedig alle leden der vereeniging hoopt op te roepen tot een huishoudelijke vergadering, waarin de toestand der rederijerskamer zal besproken worden'. Of die huishoudelijke vergadering ooit heeft plaatsgehad, is niet meer na te gaan. De *Amerongsche courant* die 7 jaar lang het wel en wee van 'Oefening baart kunst' had gerapporteerd, doet er verder het zwijgen toe. Waarschijnlijk is de rederijerskamer in 1895 een stille dood gestorven. De belangstelling voor het fenomeen Abraham de Winter was echter niet tanende. Op 27 februari 1895 komt hij weer terug in Rhenen met een geheel nieuw programma en nu onder auspiciën van de weduwe A. van Altena. Het is een duidelijk teken aan de wand. 'Als op zoveel andere plaatsen in Nederland spreken de rederijersidealen het publiek niet meer aan. Wordt het ook hier tijd voor de one-man-show?'

Drie rederijerskamers hebben acte de présence gegeven in Rhenen. We kennen van twee eigenlijk alleen maar de namen van de bestuursleden. Van de derde is ook nog bekend welke toneelstukken de werkende leden in die achterzaal van de familie van Altena hebben opgevoerd. Hoe dat echter klonk is niet meer te achterhalen. Het blijft helaas een zaak van horen zeggen.

LITERATUURLIJST

- Berg, W. van den, '11 december 1846. Vondel in de voordracht. Bloei en belang van de negentiende-eeuwse rederijerskamers'. In: R.L. Ehrenstein e.a. (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden, Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*, Amsterdam 1996, p. 418-425.
- Berg, W. van den, 'Van horen zeggen. De orale traditie in de tweede helft van de negentiende eeuw'. In: Idem, *Een bedachtzame beeldenstorm. Beschouwingen over de letterkunde van de achttiende en negentiende eeuw*, Amsterdam 1999, p. 89-114.
- Berg, W. van den, 'Letterkundige genootschappen (achttiende eeuw-heden)'. In: J. Jansen en N. Laan, *Van hof tot overheid. Geschiedenis van de literaire instituties in Nederland en Vlaanderen*, Hilversum 2015, p. 141-162.
- Busken Huet, C., 'Laatste Nederlandsche gedichten'. In: Idem, *Litterarische fantasien en kritieken* 7, Haarlem 1912, p. 127-164.
- Deys, H.P., *"Ons genoeg" van het begin tot heden*, Rhenen 1993.
- Klötters, J., 'Abraham de Winter'. In: *Honderd jaar amusement*, 's Gravenhage 1987, p. 46-50.
- Vogelzang, F., 'Cultuur voor de heren, vermaak voor de knechts'. In: *Geschiedenis van de provincie Utrecht vanaf 1780*, Utrecht 1997, p. 383-398.
- Westers, O., *Welsprekende burgers. Rederijers in de negentiende eeuw*, Amsterdam 2003.
- Winkel, J. te, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de eerste eeuw der Europeesche staatsontwikkelingen*, deel 2, Haarlem 1927, p. 404-405.

Dagboek van een onderduiker

Piet Terlouw

Mijn vader, Piet Terlouw, werd op 14 november 1923 in Rotterdam geboren, op Kralingen. Je woont altijd op Kralingen.

Zijn vader, Gerrit Terlouw, leerde in de mobilisatietijd tijdens de Eerste Wereldoorlog Leendert Baars uit Rhenen kennen. Zij konden het goed met elkaar vinden en werden vrienden voor het leven. Na afloop van de oorlog trouwden zij kort na elkaar. Enige tijd later werden, ook kort na elkaar, Piet Terlouw en Job Baars geboren. Hun ouders onderhielden nog steeds contact en bezochten elkaar af en toe. Piet kwam dus als klein jongetje al regelmatig in Rhenen en hij kwam er altijd heel graag. Ook Piet en Job waren dikke vrienden. Leendert Baars, die woonde aan de Achterbergsestraatweg 48, was in Rhenen geen onbekende. Zo stond zijn naam b.v. tijdens de Tweede Wereldoorlog op een 'Lijst van personen, die op last van den burgemeester bij nadere oproep werkzaamheden moeten verrichten aan de Spoorbrug'.

Eind jaren dertig, toen er al oorlog dreigde, kreeg Piet verkering met Annie Verkaik, zijn meisje, zoals hij steeds zei. Inmiddels had hij er ook – na 13 jaar enigkind een broertje bij gekregen. Antoon, werd genoemd.

Toen de oorlog al enkele jaren naar Duitsland te vertrekken, waar am Main voor de Arbeitseinsatz te gerde dit en besloot om onder te duizia's werden gehouden. De broers een luik, onder de deurmat van de in handen te vallen van de Duitsers. wanneer zij daar, in elkaar gedoken, hoorden, die de trap opliepen. De bij de oudste zus van Annie, die in-

Piet in zijn jonge jaren met zijn broertje Toon

1943). Daarna kon hij een paar dagen elders in Rotterdam terecht bij een goede kennis (17 – 24 juli 1943), waarna de oudste zus van Annie hem opnieuw onderdak bood (24 – 30 juli 1943). Het bracht natuurlijk risico's met zich mee om een onderduiker in huis te hebben, dus verbleef Piet nooit zo lang op hetzelfde adres. Hij ging vervolgens voor enkele dagen naar bekenden in Waddinxveen (30 juli – 3 augustus 1943). In Utrecht is hij, voor zover ik kan nagaan, het langst geweest (zomer 1943 – voorjaar 1944).

Tijdens dit verblijf heeft Piet het erop gewaagd om toch voor een paar dagen af te reizen naar Rhenen, waar, bij de familie Baars, zijn ouders en meisje te gast waren. In het dagboek, dat hij tijdens zijn onderduiktijd heeft bijgehouden, schrijft hij hierover. Toen hij begon hieraan te schrijven was hij pas 19 jaar. Hij noemt hierbij niet altijd de werkelijke namen, maar gebruikt soms synoniemen. Voor velen van u is mijn vader geen onbekende. In zijn vrije tijd tekende en schilderde hij. En ook de fotografie en het schrijven van boeken – zoals de Rhenense roman 'Mensen in een kleine wereld' – waren belangrijke hobby's voor hem. Ook schreef hij in de jaren '50 een aantal schoolradiolessen voor de NCRV.

Kort na de oorlog vond hij woonruimte in Rhenen en werk in Wageningen. Hij maakte deel uit van de eindredactie van het cultureel maandblad 'Op den Uitkijk' en hij was redacteur en chefredacteur van het Christelijk Nationaal Weekblad 'De Spiegel', beide uitgegeven door Uitgeversmaatschappij 'Zomer en Keuning'. Toen hij solliciteerde voor een baan op de redactie van 'De Spiegel', kende men hem al, vanwege de korte verhalen, die hij regelmatig toestuurde en die vervolgens ook werden geplaatst. Dat was in de periode 1946 – 1949. Vrij snel daarna werd hem een vaste baan aangeboden. In 1950 verscheen een van zijn eerste artikelen in 'De Spiegel'. Het ging over de eerste echte Nederlandse zeepkistenrace, die in Rhenen, door de plaatselijke vereniging de MACRO, werd georganiseerd. De titel luidde: 'De strijd op de Thijmse Hught'.

Met het schrijven van artikelen over de meest uiteenlopende onderwerpen, ontmoette hij interessante personen, zoals schrijver W.G. v.d. Hulst sr., organist Feike Asma, de geestelijk vader van 'Swiebertje', John uit den Bogaard, en de Hamburgse hoogleraar prof. Helmut Thielicke. Ook bijzonder was voor hem het bijwonen van de kerkdiensten tijdens de uitvaart van prinses Wilhelmina, het huwelijk van de prinsessen Beatrix en Margriet en de doopplechtigheid van prins Willem Alexander. Door zijn werk reisde hij het hele land door. Maar hij maakte ook diverse buitenlandse reizen, o.a. naar Zwitserland en Albanie.

Nadat 'De Spiegel' in december 1969 ophield te bestaan, heeft hij nog bij een paar andere (maand)bladen gewerkt en, tot aan zijn pensionering, bij de afdeling Boekenuitgeverij van 'Zomer en Keuning'.

Ik vind het fijn om het verhaal van zijn (illegale) uitstapje naar Rhenen, met u te delen.

Rie Terlouw

In hartelijke dank opgedragen aan allen, die mij met raad, maar vooral met daad, bijgestaan hebben, gedurende mijn onderduiktijd.

EERSTE BOEK: 'ZWERVER'

Piet Terlouw in 1941

geboren was, kon hij z'n Ausweis gaan ruilen voor een vodge papier, waarop stond dat hij 17 juli 1943 naar Frankfurt am Main kon vertrekken. Ja, de illegale beweging had wel gelijk toen ze zei: "Wie waarde aan een Ausweis hecht, die komt in Mofrika terecht". Ja, maar Piet vertikte het zich als een slaaf naar het moffenland te laten sturen om mee te gaan werken voor de oorlogsindustrie. Geen haar op z'n hoofd, die **daar** aan dacht. Hij ging onderduiken en die gasten van het Arbeidsbureau konden naar hem fluiten. Maarten, de verloofde van Willy de

Pentekening van Piet met zijn koffertje

Al twee keer was hij door de mazen heengeglijpt, maar nu – de derde keer – hadden de heren van het Arbeidsbureau hem te pakken.

Dacht hij eerst safe te zijn met z'n Ausweis, maar nu hadden ze die dingen voor de lichtingen 1924, 1923 en 1922 ongeldig verklaard. En aangezien Piet Gerritsen in '23

Wit – de zus van z'n meisje –, zou hem wel helpen. Hij had Jo, de broer van z'n meisje, ook geholpen – die zat nu in Drenthe – en Piet kon ook op z'n hulp rekenen. Veertien dagen moest hij zichzelf zien te behelpen en **dan** moest hij maar bij hem in Utrecht aankomen. Nou, die veertien dagen leverden

geen moeilijkheden op. Hij kon gerust bij een getrouwde zus van z'n meisje – toch makkelijk zo'n grote aanstaande familie! – komen als hij z'n bonnen maar meebracht. Dat zou hij doen, ofschoon ze een dag voor z'n vertrek op het distributiekantoor ingeleverd moesten worden. Maar ook daarnaar konden ze fluiten. Z'n stamkaart hield hij ook zelf, want die moest hij aan z'n aanstaande zwager geven, zodat die hem elke keer op clandestiene manier aan een levensmiddelenkaart kon helpen.

Vrijdag 16 juli 1943. De laatste dag thuis. 's Morgens was Piet naar z'n kantoor geweest om afscheid te nemen en om nog enkele dingen, die hij van de firma kreeg, in ontvangst te nemen. "Je laat toch gauw wat van je horen, hè Piet?" "Nou en of", antwoordde hij en hij dacht erachter: "als ik ergens in Nederland zit." Zo stapte Piet met z'n gekregen houten koffer naar huis.

's Avonds zouden ze voor het laatst met z'n vijven eten. Vader, moeder, Toontje – Piets zesjarige broertje –, Hannie – z'n meisje – en hijzelf. Snijboontjes aten ze en al was het vrijdag, voor deze laatste keer in de oorlog dat Piet thuis at, kregen ze als dessert pudding met imitatie-slagroom. "Stuur je me dikwijls Duitse postzegels, Piet?", vroeg Toontje, die niet beter wist of z'n grote broer ging gedwee naar Duitsland. "Ja hoor en misschien nog wel eens een stukje spek ook.", antwoordde hij met een knipoogje naar z'n moeder. "Spek? Uit Duitsland?" "Ja. 't Is daar fijn hoor! Je krijgt er een hoop te eten." "Dan ga ik mee." "Ben je mal, joh! Ga jij van de zomer maar weer fijn naar Brouwershaven, daar is het nog **veel** fijner." "Nou goed dan", was Toontje alweer tevreden, want Brouwershaven, bij oom Nico, tante Dien, en Saartje en Keetje, was toch wel het fijnste wat hij bedenken kon.

Na het eten staken vader en Piet een sigaartje op en terwijl het theewater opstond, wasten moeder en Hannie de vaten af. Morgen moest hij eigenlijk vertrekken, maar hij durfde van nacht niet meer thuis te slapen. Hij had z'n paspoort immers niet afgehaald en z'n bonnen niet ingeleverd en die gasten waren er niets te goed voor om hem – als ze 't al ontdekt hadden – van z'n bed te lichten en hem vast mee te nemen. Piet vond 't maar beter zo en het maakte voor Ina – Hannie's getrouwde zus – niets uit of hij een nacht eerder kwam. Als hij maar niet zo laat kwam, want ze waren gewend vroeg naar

Annie Verkaik, de vriendin van Piet

bed te gaan. “Komt in orde”, had Piet gezegd; dus toen ’t half negen was, zei hij z’n ouders en broertje gedag – Hannie ging even mee – en tilde z’n zware, houten koffer op om z’n avonturen te beginnen.

“Nou, tot na de oorlog dan maar. Als ze me komen halen de een of andere keer, dan ben ik naar Duitsland. U weet niet beter of ik ben gewoon naar Frankfurt vertrokken. Hannie komt zo nu en dan wel eens bericht brengen van me, dus U maakt U maar niet ongerust, alles komt best voor elkaar.” Daar ging hij dan. Moeder keek hem na met een traan in haar oog. Hoe zou het aflopen? Als hij maar niet opgepakt werd! O, ze kon soms zo grondig wensen dat die moffen maar ophoepelden, zodat ze weer vrij waren en haar jongen weer gewoon naar z’n werk zou gaan.

Maar nu ze hem nakeek, was er een gebed in haar hart. “O Here! Ga Gij met hem mee en bescherm hem overal waar hij gaat.”

Naast Hannie loopt Piet de straten door te zeulen met z’n koffer.

Hè, waar moet **dat** naar toe?” klinkt er opeens een stem naast hem. Piet kijkt op en ziet de voorzitter van de enige maanden geleden verboden jongelingsvereniging.

“k Moet morgen naar Duitsland en nou breng ik vast m’n koffer een beetje dicht bij ’t station, dan hoef ik morgenochtend niet zo te sjouwen.”

“Zo! En naar welke plaats moet je?”

“Frankfurt am Main.”

“Zo!” zegt de voorzitter weer.

“Ja”, denkt Piet, “ik moet wel, maar ik **ga** niet.” Maar hij zegt het niet. Hij vindt maar beter dat iedereen gewoon weet, dat hij naar Duitsland is. Dat is veel ‘safer’, want een kletspraatje gaat zo gauw rond en het zou best kunnen gebeuren dat het in verkeerde oren zou komen en dat daardoor vader en moeder Gerritsen er last mee zouden kunnen krijgen. Nee, hij is gewoon gehoorzaam naar Duitsland, hoor.

Voorzitter De Rooy loopt nog een eindje mee, maar als ze de hoek van de Goudse Rijweg om willen gaan, geven ze elkaar een stevige hand.

“Gauw schrijven hoor!”

“Tuurlijk!”

“Ook al”, denkt Piet, maar hij weet niet of hij het wel doen zal. ’t Lijkt hem beter om ’t maar niet te doen.

’t Zweet loopt hem van z’n voorhoofd als hij bij Ina en Jan de koffer in z’n veertiendaags kamertje neerzet.

Een glas limonade smaakt hem – en ook Hannie natuurlijk – dan ook best. Ze praten nog wat met z’n vieren, tot Hannie kwart voor tien naar huis gaat. Het duurt daarna niet lang meer of Jan, Ina en Piet gaan naar bed.

De verduistering gaat voor de ramen, zodat er ’s nachts, als er wat gebeurt, direct licht opgestoken kan worden.

Op Piets kamertje ook, hoewel hij er een hekel aan heeft, want hij wordt ’s morgens maar het liefst door het eerste morgenlicht wakker. Maar hij heeft voor zichzelf vastgesteld,

Voor het huis van de familie Baars aan de Achterbergsestraatweg. van links naar rechts: Job Baars (neef?), Job Baars († 27-3-2007), ?, Annie Verkaik, verloofde van Piet Terlouw († 7-8-2006), Jacoba Baars van Capelleveen († 1-12-1979), Leendert Baars († 6-1-1964)

dat hij zich overal aan de regels van het huis zal onderwerpen. Op die manier is hij tot het minste last bij de mensen waar hij nog kan komen. En gelukkig heeft hij een goed aanpassingsvermogen, zodat het hem niet moeilijk zal vallen. Er wordt welterusten gewenst en dan brandt er nog even op twee kamers licht, dat spoedig uitgedaan wordt.

’t Is een lekker bed, vindt Piet, als hij ’t verder ook zo zal treffen, mag hij daarover alvast niet mopperen.

Rustig slaapt hij in. De eerste nacht van huis. Hoeveel zullen er nog volgen?

Jan moet al een poos geslapen hebben, als hij vliegtuiggeronk hoort. Eerst zacht, maar langzaam wordt het duidelijker. Engelsen in de lucht.... Die gaan weer naar Duitsland of ze zijn er al geweest? In de verte wordt met afweergeschut geschoten en opeens klinkt er – is het vanaf de Maasbrug? – mitrailleurgeknetter. Rustig klinkt het vliegtuiggeronk voort. De Engelsen maken

Job Baars, de vriend van Piet

zich niet zo druk. Als ze laag vliegen, trekken ze hun machines wat hoger op en ze vliegen kalm verder.

Hoor! Weer dat mitrailleurgetik!

Stel je voor dat de Engelsen parachutisten uitwerpen. Dat kan toch best, want op vliegtuigen schieten ze toch meestal met gewoon luchtdoelgeschut.

Jan vertrouwt het niet erg. Hij denkt verder: als het nu waar is dat er parachutisten landen, dan zetten de Duitsers natuurlijk dat gedeelte van Rotterdam af, waar ze weten dat ze gedaald zijn en dan volgt natuurlijk huiszoeking waar de

Tommies zich verborgen kunnen houden. Dat kan in het zuiden van de stad gebeuren, maar ook hier in de nieuwe wijk. En als de moffen dan hier in huis zoeken en ze vinden een onderduiker, dan hangt Jan natuurlijk ook.

Het is weer wat rustiger geworden in de lucht. Alleen hoor je in de verte nog wat gezoem, maar dat sterft langzaam weg. Piet heeft door het geronk en geschiet rustig heen geslapen en onbekommerd ligt hij in het zachte bed, dat gastvrije mensen voor hem gespreid hebben.

Zo slaapt hij tot de volgende zomerdag voort, de dag waarop hij naar Duitsland moet vertrekken.

Met z'n mouwen opgestroopt staat Piet de volgende dag aardappels te krabben in de keuken. Ina is even boodschappen doen en Piet heeft z'n hulp aangeboden. 't Was eigenlijk niet nodig, vond Ina, maar de onderduiker zei dat als hij toch niets te doen had, dan kon hij best van zulk soort karweitjes doen. Het verzette de tijd wat en hij hielp z'n gastvrouw bij de zaterdagse-drukte-in-oorlogstijd. Want het kost wat tijd als je overal in de rij moet staan voor een beetje eten.

De zon schijnt warm in de keuken, waar de deur van het balkon openstaat. Piet fluit een liedje en krabt de aardappels. 't Is warm en hij heeft het gevoel alsof hij vakantie heeft. Nee, hij kan zich nog helemaal geen onderduiker voelen. Misschien dat dat nog komt, maar voorlopig is hij in de vacantiestemming.

Op dit adres zat Piet ondergedoken op 16 juli 1943 en in de periode van 24 – 30 juli 1943. Daarna is hij naar Waddinxveen

vertrokken, waar hij van 30 juli – 4 augustus 1943 verbleef.

Als hij daarna aan de Rivierstraat in Utrecht onderdak - en dus een schuiladres - heeft gevonden, schrijft hij nog steeds. Hier is hij in afwachting van zijn meisje Hannie, die hem daar komt opzoeken.

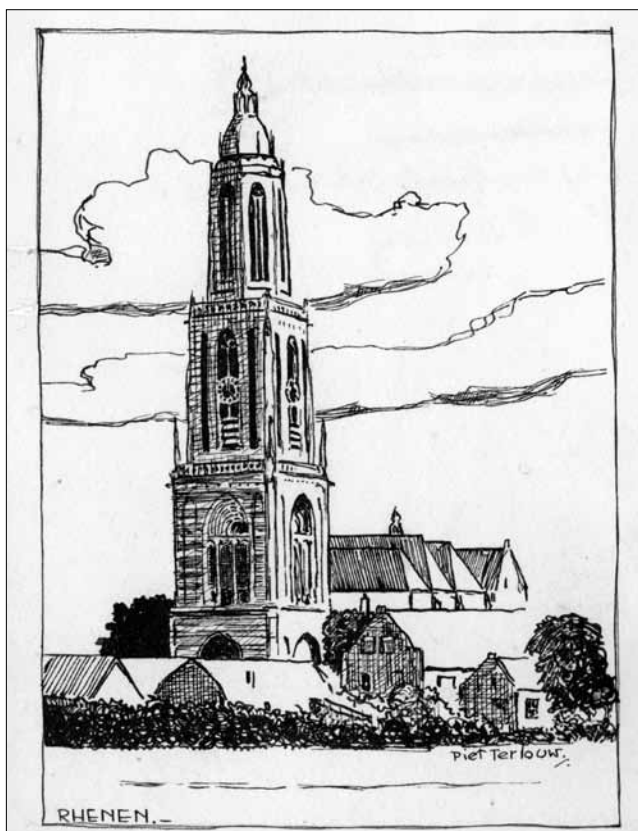
In de kamer zittend gaat Piet een boek lezen, maar hij klapt het spoedig weer dicht om eens voor het raam te gaan kijken of z'n meisje er nog niet aankomt. Maar **daar** wordt gebeld. Ze is er al! Dan volgt er een begroeting en een omhelzing tussen Hannie en Piet, alsof ze elkaar in geen maanden gezien hebben.

Mevrouw gaat koffie zetten. Ondertussen vertelt Hannie, met Piets arm om haar heen, van thuis. Er is al iemand bij Gerritsen aan de deur geweest om te vragen waar Piet gebleven was. Ze hadden op 't station op de datum dat hij naar Duitsland moest, z'n papieren overgehouden en nu kwam er iemand vragen hoe dat zat. Vader Gerritsen had echter verwonderd geantwoord dat z'n zoon weg was. Ze wisten niet beter of hij was naar Duitsland gegaan. Nou, dat moest meneer Gerritsen dan maar eens daar en daar op gaan geven, want anders kreeg hij misschien last van overvalwagens voor z'n deur. Dat zou vader doen, maar Hannie wist nog niet hoe dat afgelopen was, want hij was er nog niet naartoe geweest.

's Middags wandelen Hannie en Piet wat op de weg en gaat de onderduiker nog even z'n meisje aan mevrouw Bertsen voorstellen. Piet weet ook al dat hij niet de enige onderduiker in de buurt is. Stijf gearmd wandelen ze later samen weer terug naar de Kanaalweg. "Zal ik je morgenochtend naar 't station brengen?", zegt Piet. "Nee, niks ervan", schrikt Hannie, "je mag niet in de binnenstad komen. **Veel** te gevaarlijk voor je." "Huh", meesmuilt Piet, en dan plagend: "Je moet eens opletten als je in Rhenen zit, dat ik daar dan ook op kom dagen." "Als je het lef hebt!" "Wedden?", lacht Piet, "Nee hoor, Piet", zegt z'n meisje ernstig, "ik weet wel, dat je graag in Rhenen bent....." "Ja, maar nog liever bij jou", onderbreekt hij haar met een uitgestreken gezicht. "Maar je mag dat niet doen, hoor", vervolgt Hannie, "want als ze je onderweg oppikken....." Ze moet er niet aan denken en ofschoon het een warme Augustusdag is, loopt er een rilling over haar rug. Toch laat het idee om naar Rhenen te gaan en daar z'n ouders bij vrienden van hen weer eens te zien, hem niet los. Hij voelt dat hij erheen kan; er moet een oplossing zijn om er als onderduiker te komen.

Als Hannie weer weg is praat hij er 's middags met Maarten, de verloofde van zijn aanstaande schoonzus, over en die verwerpt lachend het voorstel van Piet om als meisje verkleed het te wagen. "Als ze dan naar je persoonsbewijs vragen, dan ben je helemaal de sigaar." "Op de fiets", veronderstelt Piet weer, "zou dat niet zo gevaarlijk wezen dan met de trein?" "Even gevaarlijk, heb je ook kans van aanhouden onderweg", verwerpt Maarten weer. Piet bijt op z'n tong! Verdraaid! Hij zou er toch zo graag heen willen. Maar hoe.....? Dan ineens..... Hoera, hij heeft het gevonden! Hij heeft nog steeds het stuk

Een van de hobby's van Piet was het maken van pentekingen

papier van de Arbeidsbeurs, waarop staat dat hij 17-7-'43 naar Frankfurt am Main moet vertrekken. Als hij nu eens van die zeven, dus van Juli, Augustus maakte. 't Is vandaag 14 Augustus, dus dat zou mooi uitkomen. Zaterdag 14 naar Rhenen, maandag 16 terug. Zogenaamd afscheid nemen van familie. Maarten zit al uit te gommen, voorzichtig, anders zien ze 't..... Ziezo, en nu netjes met copieën-potlood een acht op de plaats van de zeven zetten. "Alsjeblieft", reikt Maarten het velletje papier aan Piet over. "Je kan 't proberen". "Ga je straks naar Rotterdam?", vraagt Piet nog, "dan ga ik zover met je mee naar 't station.". "Ja, maar dan moet je opschieten, want ik ga over een half uurtje weg". "k Zal aan de overkant op je wachten", zegt Piet nog met zijn hoofd om de deur. Dan zwaait hij nog even met een grimas naar Gerrit en weg is hij. Schel fluitend van plezier loopt hij haastig naar de Rivierstraat, waar hij opgewonden vertelt dat het doorgaat, de reis naar Rhenen.

Fluitend wipt hij de trap op naar z'n kamertje. Hij gaat naar Rhenen! Zal Hannie opkijken! En vader en moeder! En Jaap! En oom Leen en tante Co natuurlijk ook! Hannie zal natuurlijk eerst boos zijn op hem. "Ben je nu toch gekomen, akelige knul." En dan zal hij met een ernstig gezicht vertellen, dat hij pas 17 Augustus naar Duitsland moet. Zal je ze raar zien kijken! Neuriënd huppelt hij de trap weer af. Dan loopt hij haastig naar het overzetbootje, waar hij op Maarten zou wachten. Eindelijk, daar is 'ie. Nu gauw naar 't station. Met vlugge stappen, want Maarten was toch al laat, gaan ze de lange Croeselaan af. In het tunneltje, onder de perrons, neemt Piet afscheid van Maarten, die op het tweede perron moet wezen en Piet loopt door naar 't derde. Met de branie van iemand die elke dag reist, wacht hij op de trein naar Arnhem, waar hij tot Driebergen in zal zitten om dan daarvandaan per tram naar Rhenen te reizen. Hij kan eigenlijk best een sigaret opsteken, dat verkort het wachten wat en als hij in Rhenen is zal hij best met Jaap weer mee mogen roken. Zo heeft hij er nog drie, constateert hij, z'n koker openend. Je staat er nog goed voor, vadertje. Een voor nu, een voor straks en een voor dadelijk. Nou, hij kan nog een hele poos voort, hoor. Kwam die gekke trein nou maar.....

Langzaam komt de tram tot stilstand. Een conducteur loopt langs de wagons en roept: "Rhenen, Herenstraat!" Piet, die al een poosje op het balkon heeft gestaan, springt eruit, zo gauw de tram stilstaat. Hij is er. Niets geen controle onderweg. Alles ging van een leien dakje. Hoe het Maandag zal gaan, zal hij wel weer zien. Veilig is hij in Rhenen aangeland en kopzorg over de terugreis maakt hij zich niet. Er ligt een mooie dag van morgen voor hem en z'n laatste sigaret opstekend wandelt hij naar de Achterbergsestraat, waar de familie Visser woont en waar vader, moeder en Hannie zijn! Met in z'n ene hand z'n tas en over z'n andere arm z'n regenjas loopt hij de hem bekende straatweg op tot hij bij het rijtje huisjes is, waar in een ervan z'n vriend Jaap woont.

Gezicht op de Gelderse Vallei, gezien vanaf de Laarse Berg

De voordeur inkomen is voor bekenden hier geen gewoonte en Piet loopt, net als altijd, achterom naar de achterdeur. Juist loopt Hannie van deze deur naar het – twee stappen achter het huis gebouwde – schuurtje, dat als keuken dienst doet, als Piet aankomt. Verschrikt blijft ze staan, maar als ze het lachende gezicht van de jongen ziet, stottert ze: "Hoe..... wat....." Piet zegt nog niets, hij komt verder en ziet z'n vader en moeder in 't schuurtje staan en tante Co komt ook net het huis uit..... en zij zien hem..... en oom Leen komt juist van de konijnenhokken vandaan..... en dan volgt er een handen-geverij en een zoenerij..... en oom Leen fluistert hem toe: "avonturier", en Piet lacht maar.

En wat later in de kamer – Jaap was ook gauw aan komen lopen – vertelt Piet hoe hij hier komt en op welke manier hij het gewaagd heeft. Tante Co schenkt thee en vader Gerritsen heeft nog net een sigaartje voor z'n zoon over. Hannie zit lachend dicht naast haar jongen en moeder Gerritsen veegt gauw een traan uit haar oog, terwijl ze over een vuiltje mompelt. En het wordt een genoeglijke, gezellige en voor Piet echt Rhenense avond en op dit ogenblik vindt hij het niks erg dat hij nog niet in b.v. Groningen zit. Met z'n kop door het dakraampje kijkt Piet de volgende Zondagmorgen naar de lucht en naar het uitzicht dat er is. Elke keer als hij in Rhenen is, is het vast dat hij z'n hoofd door

Het uitzicht op de Grebbeberg, vanuit het huis van Baars aan de Achterbergsestraatweg

Piet Terlouw en zijn vriend Job Baars op de Laarse Berg. Op de achtergrond Achterberg

dat raampje steekt om het panorama, dat hem nooit verveelt, te bekijken. Stil is het nog buiten en binnen. Ze liggen in huis nog allemaal op bed. Vader en moeder Gerritsen op het ene zolderkamertje en Hannie op het andere. Jaap en Piet hebben deze keer genoeg moeten nemen met een matras op de grond. Maar het heeft niet gehinderd, want ze hebben best geslapen. Jaap ligt nu nog, zij het dan wakker, onder de dekens, maar Piet staat op z'n hoofdkussen – want ze liggen vlak onder het raampje – de frisse buitenlucht in te ademen. Hij kijkt eens naar links, maar het land achter en rondom het dorpje Achterberg is nog in een ochtendnevel gehuld. En ook rechts, de Betuwe, die anders met helder weer duidelijk te zien is, is nu nog onzichtbaar. Dan kijkt hij weer vooruit, naar het bos aan de overkant van het Spoorgat, waarvoor huisjes met rode en grijze daken staan.

Zo'n huisje later, denkt hij, en ook hier in Rhenen, wat zou dat fijn zijn..... Later..... hij kijkt naar een mus, die op de dakgoot zit..... later, alles altijd maar later en 'na de oorlog'. Bah, hij kan er wel van kotsen, van die hele oorlog. Wat is-t-ie ermee vooruit gegaan, hij en zoveel anderen? Niks, geen streep,

Piet Terlouw met zijn onafscheidelijke pijp

onderduiker is-t-ie geworden ja, onderduiker, die z'n vrijheid totaal kwijt is, die blij mag wezen als-t-ie zonder opgepikt te worden het einde van de oorlog haalt.

En aan wien is dat alles te danken? Aan die vuile..... nee! Hij houdt verschrikt op, nee, niet aan dien 'rotmof', maar aan de

mensheid zelf, aan de zondige, altijd verkeerd willende mens. Kom, laat-ie niet verder piekeren, laat-ie vandaag alleen maar leven bij de gedachte dat hij in Rhenen is, in het goede, mooie Rhenen.

Kijk, de zon overwint langzaam maar zeker de ochtendnevels. De zonnestralen worden zacht-aan al warm. Het wordt een mooie zomerdag! En al z'n gepieker van zojuist al weer vergeten, fluit hij hard en schril op z'n vingers, zodat Jaap met een: "joh, wat mankeert jou?!" overeind schiet.

't Wordt een zomerdag met een blauwe lucht, waarin hier en daar wolkenplukjes drijven. Een zacht windje doet de blaadjes van de peregomen ritselen en het streelt het gras en de bloemen, zodat de lucht ook is met een goede reuke, die de mensen vriendelijk maakt. Allerlei vogels zingen, tussen 't groen verborgen, hun lied, maar het duidelijkst en het vrolijkst zijn de klanken die de merel te voorschijn tovert. Daar zit hij, boven op de nok van het dak. Z'n zwarte veren schitteren soms in de zonneschijn op, met groen en blauw. Z'n gele snavel gaat tussen z'n vrolijke liedjes snubberend open en dicht. 't Is dan alsof hij zichzelf wat zit te vertellen over het mooie weer. Roets, daar zeilt hij naar omlaag om wat in de tuin te pikken tussen de droge, rulle aarde, die alweer op wat regen licht te wachten. Met z'n ogen heeft Piet de merel een poosje gevolgd, terwijl hij zo nu en dan een blauw rookwolkje uit z'n pijp trok, dat zachtjes door het windje meegevoerd werd, totdat het uit elkaar gerafeld was.

Hij staat alleen in de tuin achter 't huis. Met de handen in de zakken stapt hij soms wat verder of terug, alsof hij de stilte en de rust die er hangt niet wil verstoren. Dan klatert Hannie's vrolijke lach opeens door de Zondagmiddagstilte heen. Piet ziet haar niet, want ze is aan het afdrogen in de keuken. Oom Leen maakt haar zeker weer aan 't lachen. Zo goed als hij met Piet op kan schieten, zo goed kan hij het met Hannie ook vinden. " 't Is ook zo'n echt, hartelijk mannetje", had Hannie aan haar jongen geschreven, toen ze verleden week hier een dag was. Die brief had Piet nu in zijn zak, want toen hij gisteren aankwam lag hij juist klaar om gepost te worden. Hij haalt hem weer tevoorschijn en op het hekje van de vroegere 'keu's – loop' leest hij er weer hier en daar een stukje uit: "..... We hebben een heel eind gewandeld. Dat paadje langs het kerkhof, weet je wel? En langs dat mooie witte huisje terug....."

Straks en vanavond gaan we weer een heel eind wandelen, denkt Piet. Dan kan ik ook weer genieten van al het moois, dat hier te zien is. Een dag weer eens vrij. Morgen weer als onderduiker naar Utrecht terug om weer een poosje te teren op de goede herinnering aan het stadje aan de Rijn. Of weer nieuwe avonturen tegemoet. Misschien heeft Maarten al een nieuw plaatsje voor hem gevonden..... We zullen zien hoe het loopt.

"Piet! Thee!" klinkt de stem van z'n meisje vlak bij hem. Ze dacht, dat hij een heel eind de tuin ingewandeld was, maar nu ziet ze hem vlakbij op het hekje zitten. Ze komt naar

hem toe, terwijl hij de brief weer in z'n zak steekt. Met de armen om elkaars rug stappen ze naar binnen, waar de thee al ingeschonken staat.

Wat later wandelen ze met z'n allen de Grebbeweg op. Ze zullen naar de 'Koningstafel' gaan om daar op het hoogste punt van de berg weer te genieten van het panorama dat dat plekje daar biedt. Als Piet vraagt om een stuk chocola of een paar toffees, antwoordt Hannie, dat ze die juist vergeten is. "Geef dan maar een plukje tabak van jou, Jaap". Zijn vriend reikt hem z'n tabaksdoos aan. Moeder Gerritsen en moeder Visser hebben gelijk een onderwerp om verder over te praten. Over 'voor de oorlog', toen je zomaar een rol zuurtjes kon kopen zonder bon of een lekkere reep Kwatta. En de beide vaders hebben 't over de lekkere sigaretjes die je vroeger kon krijgen. En terwijl de ouderen zich bezighouden met de tijd van 'voor de oorlog', praten Hannie en Piet en Jaap over 'na de oorlog'. Piet loopt te fantaseren dat hij samen met Jaap een grote zaak in Rhenen gaat beginnen. Een grote smederij of zo, want Jaap is zoiets als bankwerker en die wordt dan chef over de smederij zelf, terwijl Piet, het kantoorfrikkie, de administratieve scepter zal zwaaien.

"Nou, en dan nemen we natuurlijk vakantie wanneer we willen en we gaan zakenreizen maken in het buitenland en zo". "Allicht", gaat Piet verder, "en 's avonds kom je maar een koppie thee – ach nee – een glas wijn drinken bij me. Ik woon daar in dat kasteeltje in 't bos", wijst hij met een nonchalant gebaar in de verte. "We kunnen ook wel eens op een zaterdagmiddagje samen gaan paardrijden. Ik heb nog wel een paar honderd goede beestjes staan. Of – uh – je vrouw zou daar niet zo van moeten houden, dan kunnen we natuurlijk ook best een middagje gezellig handwerken. Hier deze barones heeft nog wel wat krantenknipseltjes liggen van een schattig geborduurd kleedje. Doen ze bij deftige lui wel meer. Borduren de mannen ook ijskoud wel eens mee. Dan is het gewoon een wedstrijd. Wie het eerst klaar is."

Jaap moet lachen om de onzin die z'n vriend uitkraamt en ondertussen zijn ze bij de 'Koningstafel' en de boswachterswoning, die er vlakbij staat, gekomen.

De twee vaders en moeders gaan even op het bankje zitten, dat ook op het hoogste punt van de Grebbeberg staat, maar de anderen gaan vlak achter het prikkeldraad staan om hun blikken door de grote opening tussen de bomen te laten gaan, over het landschap, dat zich zo ver uitstrekt. "Als je goed kijkt", wijst Jaap, "zie je daar de brug bij Nijmegen. Zie je 'm? Die boog daar?" Ja, als ze even met hun ogen gezocht hebben in de richting die Jaap wijst, zien Hannie en Piet flauw een boog zich aftekenen tegen de horizon.

"Wat moet het mooi zijn in de lente, als de Betuwe bloeit", merkt Hannie op. "Nou en of", beaamt Jaap, "dan moeten jullie ook hier eens heen komen." "Als de oorlog over is", bromt Piet de welbekende slagzin. "'t Is nou toch ook nog oorlogen je bent hier nou toch ook?" "Nou ja", Piet haalt z'n schouders op. Als er niet in de krant had gestaan, dat je niet

naar de Noordelijke provincies meer kon gaan, dan had hij hier niet meer in Utrecht gezeten. En wie weet waar hij nu terecht kwam. Misschien wel in Brabant of Limburg. Dan zou hij niet zomaar even naar Rhenen kunnen wippen. Dat zou dan inderdaad weer voor 'na de oorlog' worden. Hij zou vandaag nog maar eens goed z'n hart ophalen in Rhenen. En weer naar de weg terugwandelen, geeft hij zijn meisje een zoen, die oom Leen net hoort. Hij draait zich tenminste om en steekt z'n vinger waarschuwend op.

Languit op z'n rug ligt Piet in het hoge gras. Hij kijkt naar de wolkjes in de avondhemel en naar een paar strepen, die Engelse vliegtuigen getrokken hebben. Hij kauwt soms op een sprietje dat hij tussen z'n tanden heeft. Naast hem, met haar handen om de knieën, zit Hannie. Ze kijkt naar het land rondom het dorpje Achterberg, dat je vanaf dit punt, aan de zoom van het bos, zo goed kan overzien. Stil is het om hen heen.

Samen zijn ze gaan wandelen, terwijl de anderen op visite zijn. Ze moeten deze avond samen zijn, want het duurt misschien weer zo heel lang voor ze elkaar weer zien.

Krekels sjirpen tussen 't gras en een vogel vliegt nog door de lucht. De zon is al verdwenen, maar een rode gloed doet het westen nog in brand staan. Soms zeggen ze een enkel woordje. Dan is het weer stil.

Piet blaast het grassprietje weg en gaat rechtop zitten, z'n arm om z'n meisje heen leggend. Een boer die wat verderop hen voorbij loopt, zegt goeienavond. Piet bromt een goeienavond terug. Hannie kijkt de man in z'n Zondagse pak gedachteloos na en dan legt ze haar hoofd op de schouder van haar jongen. Zo zitten ze een hele poos..... Totdat de jongen zachtjes zegt: "Kom". Maar hij staat niet op. Het is zo goed om samen zo te zitten. De stilte is zo vredig, alsof er geen oorlog bestaat.

Kon hij hier maar onderduiken.....

Hij voelt dat het meisje naar hem kijkt en als z'n blik het landschap loslaat en hij haar zijn gezicht toewendt, ziet hij een traan blinken in haar blauwe ogen. Ze heeft verdriet dat hij morgen weer weg moet en hij weet niet wat hij tot haar zal zeggen om haar te troosten. Hij bukt zich zachtjes, zodat haar hoofd op zijn schouder blijft liggen en hij kust haar.

Langs de weg, in de duisternis onder de struiken, sjirpen de krekels hun lied door de avondstilte..... Er pinkelt al een ster en daar nog een..... en daar nog een..... Als je goed kijkt, staan er al zo veel..... Ze proberen hun stappen te dempen, Hannie en Piet, als ze op de straatweg lopen, maar toch fladdert er nog even een vogeltje verschrikt in z'n nestje tussen de hoge struiken.

Het huis omlopend horen ze dat Jaap binnen mondharmonica zit te spelen.....

Piet Terlouw

WELKE STADSRECHTOORKONDE GING IN 1400 IN VLAMMEN OP? en WIE VERLEENDE RHENEN IN DE 13^e EEUW STADSRECHTEN?

Philip van Dael

Stadsrecht(en)

‘Onder stadsrecht verstaan we een bepaald statuut, waardoor in eerste aanleg de inwoners zich van de omgeving door bepaalde voorrechten onderscheiden van de plattelandbewoners. Door dit onderscheid worden zij tot een aparte groep met eigen bestuur en wetgeving (autonomie) en de plek waar zij wonen wordt haast automatisch de enclave waarbinnen dit statuut, dit recht, geldigheid heeft. Het meervoud stadsrechten kan uiteraard slaan op meer dan één statuut, maar bovendien op het geheel van voorrechten dat een bepaalde stad in de loop der eeuwen verwerft.’¹

Stadsrechttoorkonde

De schriftelijke neerslag van die voorrechten.

‘De verlening van een stadsrechttoorkonde hoeft niet samen te gaan met de stichting van een stad, ja, in veel gevallen, misschien wel de meeste gevallen, is die stadsrechtverlening het eindstadium van een onderhandelingsproces tussen stadsheer en stedelingen.’²
We zullen verder zien dat het goed mogelijk is dat stadsrechten stilzwijgend zijn verleend, dus zonder oorkonde.
Een stadsrechttoorkonde impliceert stadsrecht(en), maar stadsrecht(en) impliceert/impliceren niet per definitie een stadsrecht-oorkonde.

HET ‘RAMPJAAR’ 1400 EN EEN DERTIENDE-EEUWSE STADSRECHTOORKONDE?

De Tielse kroniek, een in de zestiende eeuw tot stand gekomen bundeling van teksten betreffende vijftiende-eeuwse wederwaardigheden in en nabij Tiel, vertelt, vertaald uit het Latijn, het volgende:

‘In de herfst van 1400 werd de stad Rhenen met kerk en gasthuis op één huis na totaal in de as gelegd; er was daar ‘s nachts door Steven van Lienden heimelijk brandgesticht, omdat er een bloedverwant van hem vermoord was. Die Steven werd later in Wijk gevangen genomen en de bisschop van Utrecht liet hem onthoofden.’³

W. van Iterson schrijft:

‘Bij deze brand was ook het stadhuis van Rhenen door het vuur verteerd en tegelijk daarmede de stadskist met de daarin bevindende stadsbrieven en privileges. Afschriften van deze stukken zijn, voor zover ik weet, evenmin voorhanden.’⁴

En Van Iterson schrijft verder:

‘Het Rhenense stadsrecht van 12 okt. 1403, dat een reconstructie is van de verloren gegane 13e-eeuwse stadsbrief,.’⁵

Meer recente artikelen volgen de zienswijze van Van Iterson dat onder de stadsbrieven⁶ zich de stadsrechttoorkonde uit de dertiende eeuw bevond.

Zo lezen we in de *Geschiedenis van Rhenen*:

‘Dat Rhenen stadsrechten heeft gehad weten we zeker vanwege de bevestiging door bisschop Frederik III van Blankenheim op 21 oktober 1393⁷. Daarbij bevestigde hij

uiteraard de vóór 1393 verleende en toen nog voorhanden zijnde stadsrechttoorkonde, die vervolgens bij de grote stadsbrand van 1400 verloren zal gaan.’

‘Omdat die ‘privilegiën ende vryheiden, die sy van unsen voirvaderen, bisscopen to Utrecht, verkregen ende verworven hebben, yn verbrant ende verloren sijn’, krijgen ‘unse lieve ende getrouwe burgers unser stat van Renen’ op 12 oktober 1403 van bisschop Frederik nieuwe stadsrechten verleend – ‘alsullic recht, privilegiën ende vryheden.’

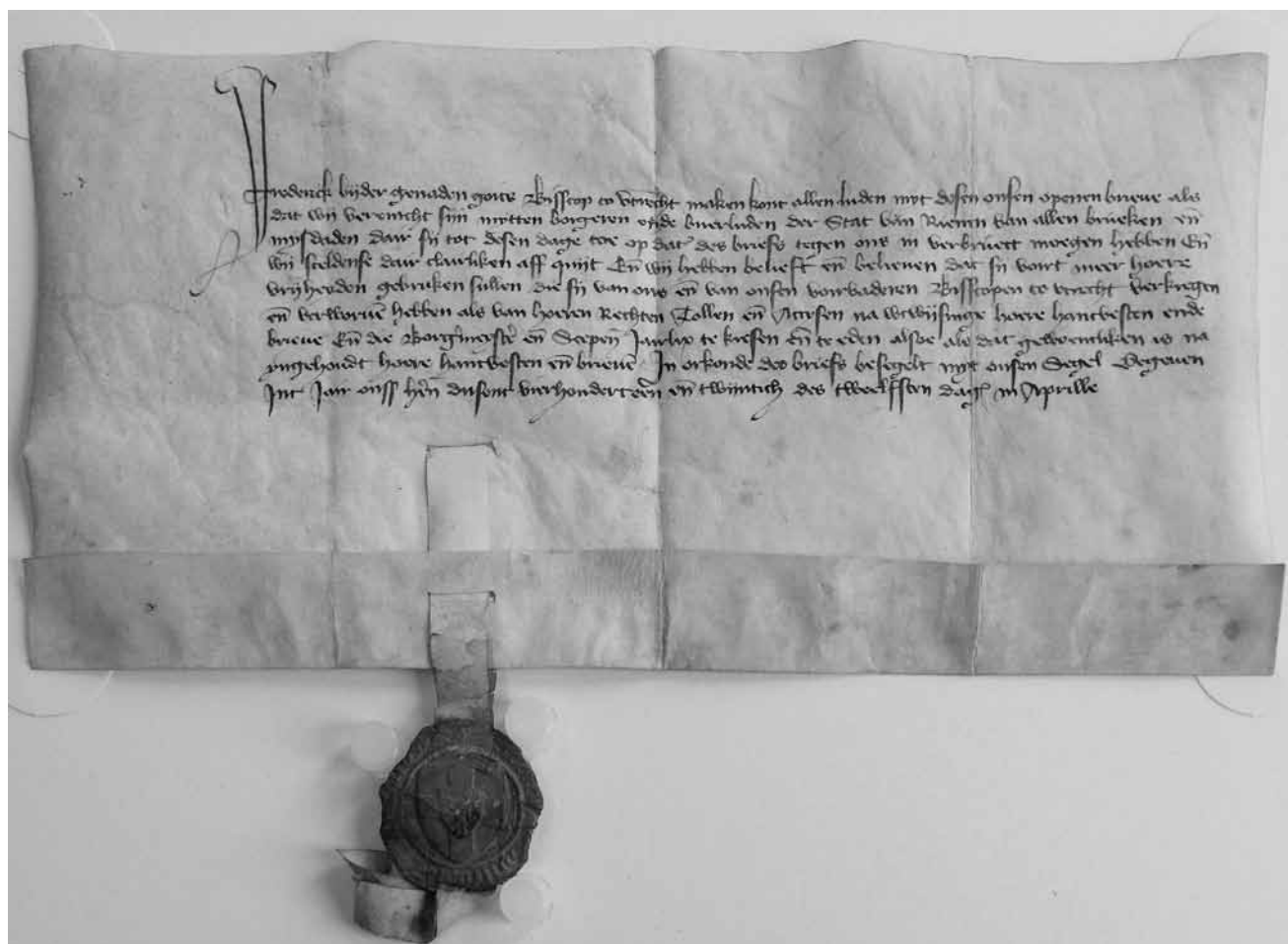
‘[...] Bovenstaande feiten onderbouwen de aanwezigheid van een dertiende-eeuws stadsrecht van Rhenen meer dan de tot dusverre gangbare zienswijze, die vrijwel uitsluitend is gebaseerd op een zegel van de burgers van Rhenen – het ‘sigillum burgensium de Renen.’⁸

Hoewel de schrijver van het betreffende artikel, J.C.M. Cox, het hier niet expliciet vermeldt, gaat hij er vanuit dat bij de brand in 1400 de dertiende-eeuwse stadsrechttoorkonde⁹ in vlammen is opgegaan.

Dit blijkt ook uit een artikel van dezelfde schrijver in het in juni dit jaar verschenen boekje *De stadsrechten van Rhenen, Wijk bij Duurstede en Vianen*, als hij schrijft:

‘Als we nu proberen de vermoedelijke stadsrechttoorkonde van Rhenen uit de periode 1250-1258 te reconstrueren, ..’ en helemaal aan het eind van het artikel:

‘Dat Rhenen heeft beschikt over een dertiende-eeuws bisschoppelijk stadsrecht¹⁰ staat echter onomstotelijk vast.’¹¹
Het meest expliciet is de schrijver in de bijlage, waarin hij

Afschrift uit 1421 van de stadsrechttoorkonde die in 1403 aan Rhenen werd verleend, Archief Stads- en Gemeentebestuur Rhenen 1337-1851, inventarisnummer (voorheen) 91a (fotocollectie A.J. de Jong).

de stadsrechttoorkonde van Rhenen uit 1403 weergeeft, als hij schrijft:

‘Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, verleent de burgers van zijn stad Rhenen een nieuwe stadsrechttoorkonde, aangezien de originele oorkonde uit de periode 1250-1258 bij een grote stadsbrand in 1400 verloren is gegaan.’¹²

Concluderend: uit het voorgaande blijkt dat in de recente publicaties gesteld wordt dat er een dertiende-eeuwse stadsrechttoorkonde is geweest en dat die bij de stadsbrand van 1400 in vlammen is opgegaan.

ZOEKEND NAAR BEWIJSVOERING

We zullen nu nader onderzoeken of er harde bewijzen, of op zijn minst sterke aanwijzingen voor deze stellingname zijn.

Het ligt voor de hand om de tekst van de stadsrechttoorkonde van 12 oktober 1403 te raadplegen.¹³

Daarin lezen we ondermeer:

‘...dair hoir privilegiën ende vryheiden, die sy van unsen voorvaderen, bisscopen to Utrecht, verkregen ende verworven

hebben, yn verbrant ende verloren sijn, ..’

Aangezien er sprake is van privileges die door brand verloren zijn gegaan, moet er dus sprake zijn geweest van stukken beschreven papier (of perkament) met daarop de door de bisschop van Utrecht aan Rhenen verleende privileges en vrijheden. Of dat één of meerdere verleningen van de privileges en vrijheden betreft is uit deze tekst niet op te maken. Zoals gebruikelijk bij middeleeuwse stadsrechtverleningen kunnen de stadsrechten en privileges door latere stadsheren bevestigd zijn. Een praktijk die veel gelijkenis vertoont met wat in het leenrecht gebruikelijk was: ook daar werden bij het aantreden van een nieuwe heer de banden met de leenmannen telkens hernieuwd, wat in de late middeleeuwen ook zijn weerslag kon krijgen in nieuwe oorkonde-uitgiften.¹⁴

De bevestiging aan Rhenen door bisschop Frederik van Blankenheim (als stadsheer) op 21 oktober 1393 moet in 1400 in ieder geval ook in de stadskist hebben gelegen en bij de brand verloren zijn gegaan. Deze bevestiging is echter in dusdanig algemene bewoordingen gesteld, dat dit niet een/de stadsrechttoorkonde kan zijn.

De bevestiging uit 1393 en de stadsrechttoorkonde uit 1403 geven echter geen bewijs of aanwijzingen dat zich in de kist ook

Op dit punt moeten we ons daarom af gaan vragen of er wel een dertiende-eeuwse stadsrechtsoorkonde¹⁵ in Rhenen is geweest. In de voorgaande artikelen van de afgelopen tien¹⁶ jaar wordt gesteld dat de oorkonde van 5 mei 1258¹⁷, waarin graaf Otto II van Gelre vrede sluit met bisschop Hendrik van Vianden, een overtuigende aanwijzing is voor het bezit van stadsrecht. De schrijver bedoelt met stadsrecht niet alleen het stadsrecht, maar ook specifiek een stadsrechtsoorkonde, zoals eerder aangegeven.

we vaststellen dat deze *universitas* in Rhenen evenmin uit de lucht is komen vallen. Ook hier heeft zich, ruim vóór 1258, een eigen rechtspraktijk ontwikkeld die zelfs geleid heeft tot de vorming van een eigen rechtskring voor de burgers. Of er in die eeuw al een stadsrechtorkonde voor nodig was, blijft de vraag; we hebben geen bewijzen daarvoor gevonden. Het is niet uit te sluiten dat Rhenen op een bepaald moment in de dertiende eeuw ook een geschreven oorkonde heeft gekregen - alle stukken zijn in 1400 verbrand -, maar het is niet bekend of en wanneer dit geschiedde.²²

De schrijver van *Het stadsrecht van Rhenen in een Stichtse context* kan als argument aanvoeren dat hier sprake is van 'opidum Rienen suum', wat zou suggereren dat Rhenen op dat moment reeds een stad zou zijn en dat er daarom ook een stadsoorkonde geweest moet zijn gedateerd van voor die datum.

Zoals we echter eerder al hebben gezien was het mogelijk dat de stadsheer de rechten en privileges mondeling verleende, waardoor de stelling: 'als er sprake is van een stad moet er ook sprake zijn van een stadsrechtorkonde' niet juist kan zijn.²³

Leupen schrijft hierover:

'De aanname dat een stadsrechtorkonde (en stadszegel) het doorslaggevend juridisch criterium is voor de stadswording kan sedert Van Werveke nog steeds in twijfel worden getrokken en gaat uit van de anachronistische vooronderstelling dat de beoorkonding van een rechtshandeling in de middeleeuwen altijd noodzakelijk was. Zeker voor de vroege periode, van de twaalfde tot in de loop van de veertiende

Burgerzegel van Rhenen uit 1258 (Archief Ridderlijke Duitsche Orde Balije van Utrecht, inventarisnummer OA.1440.0.1; fotocollectie A.J. de Jong).

eeuw, zijn er lokale rechtskringen met eigen regels gevormd zonder dat die schriftelijke toestemming van de stadsheer in de vorm van een oorkonde nodig was.²⁴

En verder:

'Kortom, ook in het Sticht en Oversticht is de verlening van een stadsrechtorkonde in de twaalfde en dertiende eeuw niet noodzakelijk een voorwaarde voor de vaststelling dat een plaats een stad is.'²⁵

Als we overigens naar andere voorbeelden kijken waarin sprake is van een 'oppidum'²⁶ dan valt op dat bijvoorbeeld in het geval van Zutphen er reeds in 1059 sprake is van Zutphen als 'oppidum', terwijl de, niet meer voorhanden zijnde, stadsrechtorkonde gedateerd kan worden tussen 15 april 1191 en 30 maart 1196.²⁷

Uit het feit dat Rhenen op 5 mei 1258 vermeld wordt als 'oppidum' kan dus niet geconcludeerd worden dat er toen al een stadsrechtorkonde voorhanden moet zijn geweest.

Tot slot zou de aanwezigheid van een Rhenens burgerzegel in mei 1258 een argument kunnen zijn dat er sprake zou moeten zijn van een stad. Met andere woorden, dat het bezit van een (burger-)zegel vooraf zou moeten zijn gegaan door een stadrechtorkonde.

Leupen schrijft daarover:

'Ik heb alleen nog wat twijfels als Cox als *terminus ante quem* de datum mei 1258 geeft, omdat dit het tijdstip is waarop de burgers van Rhenen, voor zover bekend, voor het eerst zegelen. Die twijfel is ingegeven door de vraag of het bezit van een zegel noodzakelijkerwijze vooraf moet zijn gegaan door een schriftelijke toestemming van de kant van de stadsheer. We komen in de dertiende-eeuwse stadsrechtorkonden nergens de bepaling tegen dat de burgers of de stad een eigen zegel mogen voeren.

Het gebruik van een eigen zegel is het gevolg van de behoefte aan een mogelijkheid om eigen stukken vanwege de stad of de gemeenschap te doen uitgaan. Bezegeling hoort ongetwijfeld thuis in het proces van de verschriftelijking; zegels hebben - wat we later zouden noemen - een publiek karakter en zijn *signa authentica*. Zij bieden een publieke waarborg, en valideren op schrift gestelde handelingen.²⁸

Concluderend:

Er is geen bewijs en er zijn geen aanwijzingen dat er ooit een dertiende-eeuwse Rhenense stadsrechtorkonde²⁹ is geweest. Toch schrijft de Utrechtse bisschop in 1403: '„dair hoir privilegiën ende vryeheiten, die sy van unsen voirvaderen, bisscopen to Utrecht, verkregen ende verworven hebben, yn verbrant ende verloren sijn, ..' Dat suggereert dat er toch een stadsrechtorkonde, uitgegeven door de bisschop, is geweest. Hoe dat kan komt in het volgende hoofdstuk aan de orde.

WIE VERLEENDE RHENEN STADSRECHTEN?

We gaan nu op zoek naar degene(n) die Rhenen stadsrecht heeft/hebben verleend. We weten dat dat mondeling, maar ook schriftelijk, via een stadsrechtsoorkonde, kon gebeuren. We gaan dus niet op zoek naar een stuk papier of perkament, maar naar de persoon/personen die Rhenen een stelsel van voorrechten en andere rechtsregels heeft/hebben verleend, waarmee Rhenen zich in juridisch en bestuurlijk opzicht zelfstandigde ten opzichte van het omringende platteland.³⁰ We zullen ondermeer op zoek moeten naar grootgrondbezit in Rhenen en omgeving, want de grootgrondbezitter had vaak de rechtsmacht in handen. Voorts is het van belang wie in Rhenen het patronaatsrecht van de kerk en de kerk zelf in bezit had. Maar ook wie de tol en de gruit³¹ in bezit had. Dit kan namelijk wijzen op grootgrondbezit. Daarnaast behoorde het recht van de gruit tot de regalia, de koninklijke rechten.³²

DE KERK, HET PATRONAATSRECHT, DE GRUIT EN HET GERECHT TE RHENEN

Reeds voor 5 juni 1277³³ moet Otto, graaf van Bentheim, bij zijn intrede in de orde van het Duitse Huis te Utrecht, ondermeer het patronaatsrecht van de kerk te Rhenen, de kerk zelf (met alles wat erbij behoorde) en de gruit met de tiend in de Nude geschonken hebben aan de Duitse Orde. Op die datum bevestigt namelijk Otto's zoon Egbert de betreffende schenking.

‘..in puram elemosinam propter Deum liberaliter contulit et assignavit ecclesiam sive ius patronatus ecclesie de Renen cum eius attinentiis necnon grutam ibidem et decimam in Node, quam ibidem percipere consuevit.’³⁴

Zegel van Egbert graaf van Bentheim uit 1277 (Archief Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht, inventarisnummer OA.2308.0.0.1; afbeelding Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht).

Jammergenoeg wordt er niet beschreven wat er precies onder ‘cum eius attinentiis’ bij het patronaatsrecht behoorde. Dat daarechter niet de rechtsmacht in Rhenen onder begrepen was blijkt als op 15 april 1328³⁵ Jan, graaf van Bentheim, samen met zijn vrouw

Mechteld en kinderen Simon en Otto, een aantal goederen aan de bisschop van Utrecht verkoopt:

‘.. Item Swederus de Abbekewolde miles castrum in Duerstede, iudicium et quandam decimam apud Rhenen cum suis pertinentiis et cetera jure homagii a nobis et comitatu de Bentheim in feodum dinoscantur.’³⁶

Onder de goederen die de graaf van Bentheim aan de bisschop verkoopt bevinden zich dus het kasteel te (Wijk bij) Duurstede en het gerecht en voormalige tiende te Rhenen, met alles wat erbij behoort, hetgeen door Zweder van Abcoude in leen wordt gehouden.

Bentheim had de rechtsmacht (reeds voor 1328) te Rhenen in leen gegeven aan Abcoude. Of dat reeds in 1277 ook het geval was is niet bekend – immers was de rechtsmacht niet onder die schenking begrepen.

Tot slot kan geconcludeerd worden dat de bisschop van Utrecht in ieder geval vanaf 15 april 1328 de rechtsmacht te Rhenen hield, die hij door koop van de graaf van Bentheim in bezit had gekregen. Die rechtsmacht te Rhenen werd echter in leen gehouden door de heer van Abcoude, die dus vanaf 1328 leenman was van de bisschop van Utrecht.

DE TOL EN HET GERECHT TE RHENEN

Op 23 juni 1277³⁷ verklaart de elect Jan (van Nassau)³⁸ 2.000 mark schuldig te zijn aan Jan van Kuijc en heeft daartoe het slot de Horst, de tol en de rechtsmacht te Rhenen verpand.

‘Ipsum quoque castrum tenebit et servabit suis sumptibus et expensis; et proventus ipsius castri in Horst, theloniei ac iurisdictionis in Renen cum omnibus pertinentiis.’³⁹

Hier is dus naast de tol sprake van de rechtsmacht in Rhenen *cum omnibus pertinentiis*, maar wat die toebehoren zijn wordt niet nader gespecificeerd.

Dit was een buitenkans voor de graaf van Holland om zo het strategisch gelegen slot de Horst in (pand-)bezit te krijgen. Graaf Floris V betaalde op 17 oktober 1279⁴⁰ Jan van Kuijc de 2.000 mark en nam daarbij het pand over, waaronder het slot de Horst, maar ook de rechtsmacht in Rhenen. Om de rechtsmacht in Rhenen zal het de Hollandse graaf niet te doen zijn geweest, maar wel om het slot de Horst, dat samen met andere Stichtse sloten en goederen, zoals Vreeland en Montfoort betrokken werd bij een politieke strijd tussen de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht. Die strijd eindigde met de moord op graaf Floris V in 1296.

We lezen: ‘quod .. dominus Florentius, comes Hollandie, de mandato et voluntate nostra persolvit nobili viro Iohanni, militi, domino de Kuic, fideli nostro, duo milia marcarum, et duodecim solidis (schellingen) sterlingorum pro qualibet

marca computatis, in quibus dicto militi tenebamur, et redemit castrum nostrum in Horst, quod idem miles pro iam dicta pecunie summa tenebat sibi titulo pignoris obligatum, sicut in litteris nostris et prelatorum ac fidelium nostrorum desuper confectis et sibi traditis plenissime continetur. Et nos **dictum castrum cum theoloneo in Renen** et cum redditibus ac proventibus ad dictum castrum **pertinentibus** domino Florentio, comiti predicto, titulo pignoris obligavimus possidendum omni iure et conditionibus, quo et quibus prefatus miles, dominus de Kuc, ipsum castrum cum theoloneo in Renen et proventibus ac redditibus eidem pertinentibus tenebat et possidebat, sicut in iam dictis litteris continetur expresse⁴¹.

Dat graaf Floris het pand overneemt van Jan van Kuije doet vermoeden, hoewel niet expliciet vermeld, dat onder de *pertinentibus* ook de rechtsmachten te Rhenen begrepen zal zijn geweest.

In een reeks van zeker negen oorkonden⁴² zijn de betreffende verpandingen te volgen. Jammer genoeg is in geen van die oorkonden meer sprake van de rechtsmacht in Rhenen. Zoals echter hiervoor aangegeven, is geenszins uitgesloten dat de rechtsmacht ook onderdeel zal hebben uitgemaakt van die verpandingen.

Op 17 juli 1302 verklaarde bisschop Guy zijn broer Jan, graaf van Henegouwen en Holland, de burcht ter Horst in pand te hebben gegeven voor de betaling van de bedragen, waarvan deze bewijzen kan dat men ze hem en zijn voorgangers, de graven van Holland, vanwege het Sticht schuldig was.⁴³

Het lijkt erop dat de bisschop de lening aan de graaf van Holland heeft afgelost en de rechtsmacht in Rhenen heeft teruggekregen. Immers verklaart bisschop Jan van Diest op 16 maart 1326⁴⁴ dat Zweder van Abcoude hem 4.000 pond heeft geleend en de bisschop hem daarvoor het huis ter Horst met bijbehorend gerecht, **het halve gerecht van Rhenen**, en de tol en het tolhuis te Rhenen in onderpand geeft. De bisschop zal de schuld afbetalen op 1 mei 1327, waarop hij de tol en het tolhuis terug zal krijgen en een jaar later, na betaling van nog eens 200 pond ook de beide gerechten. Als de schuld niet op 1 mei 1327 is afbetaald dan zal Zweder van Abcoude de panden behouden totdat de schuld is afbetaald.

CONCLUDEREND

Gebaseerd op eigentijds oorkondelijk bewijs blijkt dat de rechtsmacht in Rhenen op te delen valt in twee perioden.

De periode vóór 1328⁴⁵, waarbij de rechtsmacht was verdeeld onder de graaf van Bentheim en de bisschop van Utrecht. De graaf van Bentheim heeft op enig (nog onbekend) moment zijn deel van de rechtsmacht in leen gegeven aan de heer van Abcoude. De bisschop van Utrecht zag zich

genoodzaakt om zijn deel van de rechtsmacht vanaf 1277 te verpanden. In 1326 werd Zweder van Abcoude pandhouder.

De periode na 1328, waarbij de gehele rechtsmacht te Rhenen werd gehouden door de bisschop van Utrecht. Echter hield Abcoude de ene helft in pand en de andere helft in leen van de bisschop.

Die bijzondere situatie na 1328 was aanleiding tot allerlei conflicten tussen Abcoude en de bisschop, die tot in de vijftiende eeuw voortduurden.

TOT SLOT

Zoals eerder reeds aangegeven zijn er geen bewijzen of aanwijzingen dat er ooit een dertiende-eeuwse oorkonde is geweest, ook niet dat die in 1400 in vlammen is opgegaan.

Uit hetgeen de bisschop in 1403 schrijft rijst echter toch het vermoeden dat een eerdere bisschop van Utrecht Rhenen een stadrecht oorkonde heeft gegeven. Het is echter mogelijk dat een bisschop van Utrecht ná 1328 (en voor 1393) Rhenen een dergelijke stadsrecht oorkonde heeft verstrekt.⁴⁶

Door de opmerkelijke vondst van diverse oorkonden, waaruit onomstotelijk blijkt dat het Rhenense recht tot 1328 voor de helft in handen was van de graaf van Bentheim, kan de Rhenense stadsgeschiedenis nu herschreven worden en zet het de geschiedenis van Rhenen in een geheel andere context dan tot nu toe door de diverse geschiedschrijvers werd weergegeven.

NOTEN

- 1 Piet Leupen, *Stadsvorming door burgers en stadsheren*, in: C.L. van Groningen, P.H.D. Leupen en E.R.M. Taverne, *Rhenen, 750 jaar stad. Symposium 28 maart 2008*, Utrecht 2008, p. 30.
- 2 Piet Leupen, *Stadsvorming door burgers en stadsheren*, in: C.L. van Groningen, P.H.D. Leupen en E.R.M. Taverne, *Rhenen, 750 jaar stad. Symposium 28 maart 2008*, Utrecht 2008, p. 36.
- 3 Jan Kuys, en anderen, *De Tielse kroniek – Een geschiedenis van de Lage Landen van de Volksverhuizing tot het midden van de vijftiende eeuw, met een vervolg over de jaren 1552-1566*, Amsterdam 1983, p. 137 (691).
- 4 W. van Iterson, *De stad Rhenen*, Assen 1960, p. 114. (Met dank aan J.Th.M. (Joop) Mom voor het door hem opgestelde register.)
- 5 W. van Iterson, *De stad Rhenen*, Assen 1960, p. 141.
- 6 Let op het meervoud.
- 7 Het Utrechts Archief (HUA), Archief Bisschoppen van Utrecht, Toegang 218-1, Inv.Nr. 2, folio 110 verso. De tekst van bevestiging uit 1393 van de stadrechten is ons bekend uit een optekening ervan in het *Eerste diversorium* van Frederik van Blankenheim. Wellicht dat het origineel ook in 1400 verloren is gegaan.
- 8 Joost C.M. Cox, *Stad van de burgers. Rhenen verwerft stadsrechten in de dertiende eeuw*, in: Lidy Bultje-van Dillen, en anderen (red.), *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 75.
- 9 Hoewel men met 'stadrecht' vaak een 'stadsrecht oorkonde' bedoelt, zijn beide begrippen niet synoniem. In veel stadsrecht studies ziet men beide begrippen met elkaar verward worden.
- 10 Hoewel de schrijver 'stadsrecht' vermeldt, bedoelt hij daarmee, gezien het voorgaande, 'stadsrecht oorkonde'.
- 11 Joost C.M. Cox, *Het stadsrecht van Rhenen in een Stichtse context*, in: A.A.B. van Bommel, en anderen (red.), *De stadsrechten van Rhenen*,

Wijk bij Duurstede en Vianen, Utrecht 2016, p. 66 en p. 70.

- 12 A.A.B. van Bommel, en anderen (red.), *De stadsrechten van Rhenen, Wijk bij Duurstede en Vianen*, Utrecht 2016, *Bijlage, Editie van de oorspronkelijke tekst met vertaling van de stadsrechten van Rhenen (1403), Wijk bij Duurstede (1300) en Vianen (1336)*, p. 87; Editie en vertaling Joost C.M. Cox, 1403 okt. 12, *Stadsrecht Rhenen*.
- 13 Voor de tekst wordt verwezen naar de bijlage achterin: A.A.B. van Bommel, en anderen (red.), *De stadsrechten van Rhenen, Wijk bij Duurstede en Vianen*, Utrecht 2016.
- 14 Kaj van Vliet, *Het stadsrecht van Wijk: de lange weg naar stedelijke vrijheid*, in: A.A.B. van Bommel, en anderen (red.), *De stadsrechten van Rhenen, Wijk bij Duurstede en Vianen*, Utrecht 2016, p. 45.
- 15 Let wel, ik heb het over de stadsrechtoorkonde zelf.
- 16 Meer specifiek: Joost C.M. Cox, *Het stadsrecht van Rhenen in een Stichtse context*, in: A.A.B. van Bommel, en anderen (red.), *De stadsrechten van Rhenen, Wijk bij Duurstede en Vianen*, Utrecht 2016, p. 63.
- 17 (Bewerkt door) S. Muller Fz., A.C. Bouman, K. Heeringa en F. Ketner, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, jaar van uitgave: 1920-1959, hierna te noemen als: OSU, nr. 1437.
- 18 'Deze borgen hebben getrouw beloofd na een persoonlijke eed te hebben afgelegd, dat als de regels die aan onze heer de bisschop zijn gemeld niet in alle opzichten zijn onderhouden, genoemde borgen van ons na een beroep van de bisschop zelf binnen acht dagen onder de bescherming en geleide van de bisschop zijn *veste* Rhenen zullen binnengaan, om niet vandaar te vertrekken, totdat de regels die aan dezelfde bisschop zijn gemeld in alle opzichten zijn uitgevoerd.' Dit is de vertaling zoals vermeld in *Het stadsrecht van Rhenen in een Stichtse context*, p. 63/64, op de vertaling van *opidum* na, hetgeen ik hier heb weergegeven als *veste*. De veste met de torens zoals afgebeeld op het zegel. De veste met torens echter in een overdrachtelijke betekenis. Met *opidum Rienen* wordt hier de stadsgemeente bedoeld.
- 19
- 20 Hildo van Engen, *Geen schraal terrein. Stadsrechten en het onderzoek naar stadswording*, in: Reinout Rutte & Hildo van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden*, Hilversum 2005, p. 71.
- 21 Piet Leupen, *Stadsvorming door burgers en stadsherren*, in: C.L. van Groningen, P.H.D. Leupen en E.R.M. Taverne, *Rhenen, 750 jaar stad. Symposium 28 maart 2008*, Utrecht 2008, p. 52, 53.
- 22 Idem, p. 51.
- 23 Het omgekeerde is echter wel juist: 'als er sprake is van een stadsrecht-oorkonde is er sprake van een stad'.
- 24 Piet Leupen, *Stadsvorming door burgers en stadsherren*, in: C.L. van Groningen, P.H.D. Leupen en E.R.M. Taverne, *Rhenen, 750 jaar stad. Symposium 28 maart 2008*, Utrecht 2008, p. 52.
- 25 Piet Leupen, *Stadsvorming door burgers en stadsherren*, in: C.L. van Groningen, P.H.D. Leupen en E.R.M. Taverne, *Rhenen, 750 jaar stad. Symposium 28 maart 2008*, Utrecht 2008, p. 51.
- 26 Stad.
- 27 J.C.M. Cox, *Repertorium van de stadsrechten in Nederland*, Den Haag 2005, p. 260.
- 28 Piet Leupen, *Stadsvorming door burgers en stadsherren*, in: C.L. van Groningen, P.H.D. Leupen en E.R.M. Taverne, *Rhenen, 750 jaar stad. Symposium 28 maart 2008*, Utrecht 2008, p. 51, 52.
- 29 Let op: ik heb het hier over stadsrechtoorkonde, niet over stadsrecht.
- 30 Hildo van Engen, *Geen schraal terrein. Stadsrechten en het onderzoek naar stadswording*, in: Reinout Rutte & Hildo van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden*, Hilversum 2005, p. 67.
- 31 De gruit was een mengsel van kruiden dat gebruikt werd bij de bierbereiding. Het gruitrecht was het monopolie van de verkoop van de gruit. Hoewel er gistende werking aan toe werd geschreven, was het vooral van belang voor de smaak van het bier. Omdat bier in de middeleeuwen de volksdrank bij uitstek was, was de handel van gruit van groot belang. In de veertiende/vijftiende eeuw werd het gruit verdrongen door de invoering van de hop bij de bereiding van het bier.
- 32 De gruit behoorde tot de regalia en daar moet een landsheerlijke schenkingsoorkonde aan ten grondslag hebben gelegen. Zie: C. van de Kieft, *Gruit en ban*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, LXXVII (1964), p. 158-168.
- 33 OSU-1277.
- 34 '...heeft hij tot zuivere weldaad jegens God genereus opgedragen en heeft hij de kerk en namelijk (sive kan zowel *of*, alswel een explicatief en *namelijk* betekenen en in deze context waarschijnlijk het laatste) het patronaatsrecht van de kerk van Rhenen met alle aanhorigheden en eveneens de gruit aldaar en de tiende in de Nude, die hij gewend was aldaar in ontvangst te nemen, toegewezen..'
- 35 Afschrift in: HUA, Toegang 218-1, Archief bisschoppen van Utrecht, Inv.Nr. 2, fol. 21 verso, 71 verso en 137. Gedrukt in: Antonius Matthaeus, *De jure gladii tractatus et de toparchis qui exercent id in diocesi Ultrajectina*, Leiden 1689, p. 404.
- 36 'Idem Zweder van Abcoude, ridder, het kasteel te Duurstede, het gerecht en voorheen de tiende bij Rhenen met alle overige toebehoren die met gerechtelijk erfbetoon van ons en het graafschap Bentheim in leen worden gehouden ..'
- 37 OSU-1942.
- 38 Jan van Nassau was wel gekozen, maar niet gewijd als bisschop.
- 39 'ook zal hij hetzelfde kasteel houden en voor eigen rekening in standhouden; en de opbrengst van hetzelfde kasteel de Horst, de tol en de rechtspraak in Rhenen met alle toebehoren'. (*Tenere* is ook een werkwoord dat gebruikt wordt in beleningsoorkonden. Dit pandrecht is daarom waarschijnlijk in een leenrechtelijke vorm gegoten; pandrecht ligt dicht tegen een leenrelatie aan.)
- 40 OSU-2010.
- 41 'Dat ... heer Floris, graaf van Holland, door onze opdracht vrijwillig betaald heeft aan de edele heer Jan, ridder, heer van Kuijc, onze getrouwe, tweeduizend marken, twaalf schellingen sterling per mark, waar ook maar gerekend, in welke wij door de genoemde ridder worden gehouden, en ons slot in Horst hebben vrijgekocht, dat dezelfde ridder reeds voor de genoemde som geld voor zich hield, door de rechtsgrond van onderpand verbonden, zoals door onze oorkonden, prelaten en onze getrouwen van bovenaf tot stand is gebracht en aan hem volledig overhandigd wordt opgenomen. En hebben wij het genoemde slot met de tol bij Rhenen en met de vergoedingen en de opbrengsten voor de bijbehoren bij het genoemde slot, aan heer Floris, de voornoemde graaf, met de rechtsgrond van onderpand verbonden, om met alle rechten en voorwaarden in bezit te hebben, zoals de voornoemde ridder, de heer van Kuijc, hetzelfde slot met tol bij Rhenen en de opbrengsten en de vergoedingen voor dezelfde bijbehoren hield en bezat, zoals reeds in genoemde oorkonden duidelijk is bevat'.
- 42 Zie ondermeer OSU, de nummers 2010, 2214, 2215, 2224, 2227, 2416, 2418, 2616 en 2767.
- 43 J.W. Berkelbach van der Sprenkel, *Regesten van oorkonden betreffende de bisschoppen van Utrecht uit de jaren 1301-1340*, Utrecht 1937, nr. 19.
- 44 Berkelbach, nr. 698. F. van Mieris, *Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland: beginnende met de eerste en oudste Brieven van die Landstreeken, en eindigende met den dood van onze Graavinne, Vrouwe Jacoba van Beijere, zynde zoo met de verschillende leezingen der onderscheidene afschriften, als met eenige korte aanmerkingen opgehelderd, verzaameld, en in orde gebragt□, Leiden 1753-1746, deel 2, p. 283 en 384.*
- 45 Nu we weten wie de Rhenense rechtsmacht tot 1328 hielden, Bentheim en de bisschop, is het interessant om nader te onderzoeken hoe zij aan hun deel van de rechtsmacht zijn gekomen. Daar is zeker ten aanzien van Bentheim het een en ander over te vinden en, zij het in mindere mate, ook ten aanzien van de bisschop. Het voert in dit artikel echter te ver om daar uitvoerig op in te gaan. Wellicht daarover later meer.
- 46 Doordat na 1328 Abcoude de ene helft van de Rhenense rechtsmacht in pand en de andere helft in leen hield van de bisschop, zal naar mijn mening ook Abcoude een rol moeten hebben gehad in een dergelijke stadsrechtoorkonde.

Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners

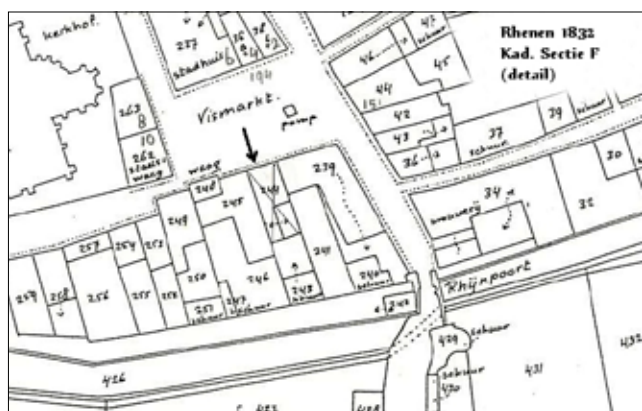
Het huis Thiell aan de Markt en de familie Van Helden

Henk P. Deys, Herman E.L.H.M. Horsthuis en Ad J. de Jong

In het laatste meinumnummer van Oud Rhenen, in het artikel over de stadsbrief van 1403, kwamen de 'Plooierijen' te Rhenen aan de orde. Dit was een roerige periode rond 1700, waarbij een deel van de burgerij in opstand kwam tegen de zittende oligarchische 'regentenkliek', een beperkte groep van stadsbestuurders, die de macht in handen hadden en elkaar baantjes toeschoven. Bij deze Plooierijen kwam nadrukkelijk de persoon van Frans van Helden naar voren. Deze had de hand weten te leggen op stukken waaruit de privileges zouden blijken die ooit door de bisschoppen van Utrecht aan de burgerij van de stad Rhenen waren verleend. Frans van Helden behoorde tot een familie van schippers en herbergiers; zijn betrokkenheid zal te maken hebben gehad met de rol van de gilden in het stadsbestuur, waar gildemeesters deel van uitmaakten.

Uit rekeningen van de gilden blijkt dat men o.a. vergaderde in een herberg aan de zuidzijde van de Markt met de naam Thiell, ook wel in archiefstukken 'het huys daer Thiell uythangt' genoemd.

Hieronder zal ingegaan worden op de structuur van de familie Van Helden einde 17^e/begin 18^e eeuw en de geschiedenis en bewoning van het huis 'Thiell', vanaf de 17^e eeuw tot het in 1944 door bombardementen geheel werd verwoest.

Kadasterkaart Sectie F 1832 detail, met pijl naar pand Thiell aan de Markt.

DE FAMILIE VAN HELDEN

In 1650 wordt een Jan Huijbertsz van Helden genoemd als burger van Rhenen. Op 28 januari koopt zijn zoon Huijbert Jansz van Helden een huis en schuur op de Markt in Rhenen, genaamd 'waer Thiell uythangt', van de familie Van Ijsendoorn voor een bedrag van 1859 gulden. Hieronder volgt een kort overzicht van de structuur van deze familie van Helden, met het accent op de eerste in Rhenen voorkomende generaties. We komen de Van Helden veelvuldig tegen in gerechtsstukken, niet alleen met betrekking tot civiele processen en transporten, maar ook processtukken over vechtpartijen en ontduiking van impost op bier en wijn. De meeste gegevens over de familie Van Helden, later in de Betuwe ook wel gespeld als Van Helten, zijn verzameld door Herman Horsthuis; deze zijn deels te vinden op internet op de site van Bob van Helten (www.genealogieonline.nl/stamboom-van-helten). Hieronder volgen deels de gegevens van de Rhenense tak.

I. Huijbert van Helden, geb. circa 1580; hij trouwde mogelijk circa 1605 met Jacomina N.N.

II. Jan Huijbertsz, vermoedelijk circa 1610 geboren te Helden, mogelijk schipper en vrijwel zeker brouwer/herbergier. In 1650 wordt hij pachter van de impost op bieren genoemd; hij overlijdt te Rhenen circa 1659/1660 en o.tr./tr. te Rhenen 31-1-1636/Gorinchem 10-2-1636 en tr. te Arkel 2-3-1636 met Judith Jans, geb. Arkel (=Wamel) circa 1618, bij het huwelijk wonende in Gorinchem. Zij overlijdt te Rhenen circa 1673/4. Uit dit huwelijk zijn 9 kinderen bekend, waaronder Huijbert (ca. 1640), Frans (1642) en Jan (1644) van Helden; zie IIIa, IIIb en IIIc.

Judith Jans hertrouwt, na het overlijden van haar man, te Rhenen 20-4-1661 met Willem Dircksz van Varssevelt, j.m. uit Rhenen, genoemd als herbergier na 1669; hij overlijdt na 28-1-1685. Uit dit huwelijk wordt in 1663 Lubbert van Varssevelt geboren. Na het overlijden van Judith Jans hertrouwt haar tweede man zo'n 8 jaar later te Rotterdam (ondertrouw te Rhenen 20-6-1681) met Hendrikje Cornelissen uit Achterberg, dan wonende te Rotterdam. Zij krijgen in Rhenen nog twee kinderen, Dirck (1682) en Judith (1685) van Varssevelt.

IIIa. Huijbert Jansz van Helden, geb. Rhenen circa 1640 (hiaat in het doopboek 1638-1641), brouwer/herbergier aan de Markt in het huis 'Thiell', later veerschipper van Utrecht naar Amsterdam, overl. tussen 1674-1676 (wordt bij het overlijden van zijn vrouw Huijbert Jansz van Hilten genoemd). Hij o.tr. te Rhenen 20-5-1661 Gijsbertje Jans van Lockerenbergh, begr. te Amsterdam 4-8-1673 op het Heiligeweg en Leidsche Kerkhof. Zij was eerst weduwe van Jan Cornelisz van Bruijnsweert. Er zijn drie kinderen van dit echtpaar bekend. Hij komt later ter sprake bij de bewoningsgeschiedenis van het huis Thiell aan de Markt.

IIIb. Frans Jansz van Helden, ged. Rhenen 3-7-1642, eerst bakker, later koopman (pachter van de impost op de brandewijnen in Rhenen), overl. in 1713, vóór 13 november. Hij

tr. Rhenen 21-10-1666 met Nieske Huijberts van IJsendoorn, ged. Rhenen 6-2-1642, overl. tussen 17-7-1691 en 1702, maar vermoedelijk al in 1691. Zij was een dochter van Huijbert Hendricksen van IJsendoorn, schepen van Rhenen, en Aeltje Jans van Brenck. Er zijn 10 kinderen van dit echtpaar bekend, waaronder Cornelis (1668) en Jan (1672) van Helden; volgen IVa en IVb.

Frans van Helden speelde een belangrijke rol tijdens de 'Plooierijen' te Rhenen. Zie hierover J. Combrink, 'Oproer in Rhenen, de Plooierijen', in *Oud Rhenen* 4 (1985), nr. 3, p. 4-11. We publiceerden hier reeds over in *Oud Rhenen* mei 2016. Hij hoorde tot de groep dissidenten waarvan er een aantal moest vluchten omdat ze anders gevangen werden gezet. Een en ander heeft mogelijk te maken met de rol van de gilden in het stadsbestuur. Frans van Helden wordt namelijk in 1683/4 en 1701/2 genoemd als gildemeester van het St. Nicolaas- of Kramersgilde.

Belangrijk was te weten hoe de rechten aan burgers en gilden ooit waren vastgelegd door de bisschoppen van Utrecht. Frans had inzage gekregen in deze rechten via stukken die hij van de weduwe van deurwaarder Lijster had gekregen. Ook zou secretaris Cornelis Klerck, horend tot de 'Nieuwe Plooi', gezegd hebben dat er op het stadhuis brieven lagen die betrekking hebben op de privileges van de burgers. Frans van

Foto's uit 1993 met de situatie na vernieuwing van de binnenstad. Op de achtergrond de slijterij van P. Thijssen (nu Rabobank) met een kijkje in het met plavuizen beklede reservoir (foto's A.J. de Jong)

Helden en anderen worden hierover verhoord, immers de secretaris hoort niet 'uit de school te klappen'. Uiteindelijk komt de zaak later tot rust en worden afspraken gemaakt naar de toekomst.

In 1703 koopt Frans van Helden, via publieke verkoop, een huis met bijbehorende schuur van Maes Jansz van Velthuijsen, 'staande in de Langeherenstraat bij de Raeije put'. Dit is het huis dat vlakbij de put onderaan de Molenstraat stond, aan de zuidkant van de Herenstraat. Dit is een huis dat later het huisnummer 109, kadastraal nummer F159 kreeg; dit kwam begin 19^e eeuw via de familie Jelissen bij apotheker Dietz terecht.

Bij graafwerkzaamheden werd in 1993 een soort reservoir, men dacht eerst een put, gevonden, dat vloeiستofdicht bekleed was met grijze plavuizen. Dit reservoir moet ongeveer in de tuin of binnenplaats van het huis van Frans van Helden hebben gestaan.

Het zou een reservoir voor schoon water kunnen zijn geweest; ook is gedacht aan een looi- of pekelkuip of een bewaarplaats voor drank. Amateuraarcheoloog wijlen Joop Th.M. Mom heeft grondig onderzoek gedaan en het reservoir opgemeten. Hierover is gepubliceerd in het meinumner van *Oud Rhenen* in 1993. Men heeft na de vernieuwing van de Rhenense binnenstad een opbouw boven dit reservoir gebouwd om de plaats te markeren; men kan er nu nog in kijken.

In 1713 wordt de nalatenschap van Frans van Helden en Nieske van IJsendoorn publiek verkocht om uit de opbrengst crediteuren te kunnen betalen. Hiertoe behoren genoemd huis en nog een huis staande bij de Rijnpoort. Dit laatste wordt gekocht voor 186 gulden door Hendrik van Manen. Het huis in de Langeherenstraat met een halve schuur wordt gekocht door Willem Hoolhorst, burger van Rhenen.

Over een dochter van Frans van Helden, Judith genaamd, is een pikant detail bekend. Op 15-4-1706 namelijk, 10 dagen voor het huwelijk van Judith met Wessel van Velthuijsen, speelt er voor het gerecht in Amerongen een pijnlijke kwestie. Wessel wordt door Elisabeth Gerrits aangeklaagd; zij

Rechts: Het zegel van schepen Huijbert Hendricksz van IJsendoorn uit 1621 met zijn familiewapen, drie hoefijzers en een roos in het schildhart (chartercollectie Oud Archief Rhenen)

Links: Het 17^e eeuwse wapen Van IJsendoorn met de drie hoefijzers (uit het wapenboek van Gelders Overijsselse studenten).

waardoor zij in september 1714 bevallen is van een zoon, Gerrit genaamd. Hij zou met haar moeten trouwen, maar hij weigert omdat hij van plan is te trouwen met de persoon van Judith van (H)Elten. Hij zegt dat Elisabeth voor zijn bed is gekomen en dat hij haar 8-9 schellingen heeft betaald, maar dat hij haar nooit trouw beloofd heeft. Hij moet 90 gulden betalen. Wessel van Velthuijsen trouwde als j.m. van 's-Gravenhage en wonende te Amerongen, te Rhenen op 25-4-1706 met Judith van Helden. In 1714 trouwde hij als weduwnaar van Judith van Helden te Rhenen met Roelofje Buijsmans.

Grafsteen van Cornelis Jansz van Brinck (ook wel Van Brenck genoemd) in de Cunerakerk met zijn familiewapen, drie lelies (foto A.J. de Jong)

IIIc. Jan Jansz van Helden, ged. Rhenen 21-2-1644, overl. in april 1681, tr. Rhenen 21-4-1669 met Dorothea Cornelisse van Brenck, vermoedelijk een dochter van Cornelis Jansz van Brenck, die brouwer te Rhenen was. Van hem bevindt zich een grafsteen in de Cunerakerk, met daarop als familiewapen drie lelies, 2 en 1 geplaatst. Cornelis Jansz van Brenck was driemaal getrouwd, eerst in 1636 met Merritje Jans van Lockerberch, ten tweede in 1643 met Barbara Verhell, met wie hij op 14-9-1645 een testament laat opmaken; op 28-10-1650 staat vermeld dat hij een onmondig kind, vermoedelijk Mechtelt, heeft bij Barbara Verhell, die dan kennelijk is overleden. Zij was waarschijnlijk een dochter van de waard Verhell in herberg De Sleutels. Hij trouwt voor de derde keer in 1648 met Neeltje Claesdr Moll. Deze had al een kind bij Jan Aertsz. Zij hebben dan een huis aan de Markt. In 1670 wordt Neeltje Mollen, weduwe van Cornelis Jansz, genoemd met een brouwerij in de Visserstraat. Brouwer Cornelis Jansz van Brenck heeft tenminste twee kinderen, Dirck en Gijsbert, gekregen bij Neeltje Claesdr. Moll.

Bovengenoemde Jan Jansz van Helden was schipper. In een rekening van het schippersgilde van 1668 lezen we dat *Jan Janse* (er stond *IJanse*) *van Helden aengenomen is als gyltbroeder*; hij is dus lid geworden van het Rhenense schippersgilde. Op 4 januari 1675 verschijnt er een akte bij notaris Dirck van der Grou, openbaar notaris bij het Hof van Holland, zetelende te Amsterdam. Daarin verschijnt Jan van Helden, schipper van een damloper (een soort botter), wonende te Rhenen en zich tegenwoordig binnen deze stad (Amsterdam) ophoudende en in dienst geweest van 'deser landen'. Hij machtigt zijn broer Huijbert (in deze akte Huibert van Hilten genoemd), schipper van Utrecht op Amsterdam, voor een aantal zaken. Dit stuk is opgenomen in het gerechtelijk archief van Rhenen. Uit dit huwelijk zijn een zoon Johannes en twee dochters, Barbara en Jacomina geboren. Van Jacomina, die op 31-10-1675 gedoopt wordt te Rhenen als dochter van Jan van Helten en Dorothea van Brenk, verschijnt er in 1692 een verklaring dat Jacomijn van Helten wees is en door het weeshuis in de kost gedaan is bij de weduwe van Gerrit Heij; volgens de weduwe heeft zij enige goederen van haar gestolen.

Tekening van Jan de Beijer uit ca. 1745 met de Markt en het huis Thiell (fotocollectie H.P. Deys)

IVa. Cornelis van Helden, ged. Rhenen 30-8-1668, pachter van de stadsimpost en bieraccijns, overl. na 1705, tr. Rhenen 30-3-1690 met Elisabeth van Borculo, ged. Amersfoort 18-8-1657, dochter van Thimotheus Jansz van Borculo en Jacobie Jans Baken. Uit dit huwelijk zijn twee kinderen bekend, Jacomina en Frans van Helden.

Op 17-7-1691 kennen Frans van Helden en Nieske van IJsendoorn, die ziek te bed ligt, elkaar het vruchtgebuik voor de langstlevende toe. Zij stellen tevens hun zoon Cornelis van Helden en Nieskes broer Hendrick van IJsendoorn aan tot voogden over hun erfgenamen. Frans van Helden en zijn

Herberg De Swaen, hier links op een detail van de tekening van Haakman (ABR 212), de steunbeer rechts is ook zichtbaar op foto

zoon komen we veel tegen voor het gerecht in verband met civiele processen en strafrechtelijke zaken verband houdende met vechtpartijen. Dit blijkt te horen bij de functie van pachter van de impost. In 1697 is er een proces van Frans van Helden (samen met zijn zoon Cornelis van Helden, burgemeester Wijckerslooth en schepenen Van Laer) tegen herbergier Jan van Leeuwen over fraude met de impost. In 1699 wordt Cornelis van Helden verhoord. Hij reed samen met Henrick van IJsendoorn mee met de voerman Dirck van Brenck. Onderweg, te Amerongen, kwam men deze Jan van Leeuwen tegen en er ontstond een vechtpartij. Ook zijn er vaak problemen in de herberg onder in de Grebbe, die waarschijnlijk veel door schippers werd bezocht. Zo zijn er in de periode 1701-1703 conflicten tussen Hendrick van IJsendoorn als pachter van de middelen, Frans van Helden als pachter van het logiesgeld en Cornelis van Helden als pachter van de stadsimpost en bieraccijns, contra Jacobus Valck, herbergier in de Grebbe. Hij heeft hen uitgescholden en tegengewerkt toen ze bieren wilden peilen bij hem.

Op 18-7-1703 richt Frans (Franchoijs) van Helden zich tot de Staten van Utrecht. Hij wil de impost op de gebrande wijnen en gedestilleerde wateren, hetgeen hij nu vier jaar heeft gedaan, graag continueren, hetgeen wordt goedgevonden. Hij meldt wel dat hij veel schade heeft geleden door de pachters in Veenendaal, die 'kelders met brandewijnen en wateren hebben opgericht', die zij bij nacht en ontij in het district van Frans van Helden hebben binnengesmokkeld. In de periode 1704-1708 zijn er proceszittingen van Frans van Helden en Roelof Vermeer als pachters van de impost op wijnen contra Hendrick van Wijckerslooth, die vijfmaal een vaatje wijn aan genoemde Jacobus Valck, herbergier onder aan de Grebbe heeft geleverd, zonder impost te betalen. En zo gaat het maar door; het stadsgerecht heeft de handen vol aan de pachters van de impost. Ook zoon Jan van Helden krijgt later als pachter van de impost op brandewijnen veel te maken met ontduiking van de impost.

IVb. Jan van Helden, ged. Rhenen 11-2-1672, vanaf 1712 pachter op de impost op brandewijnen en pachter op het bestial; hij overlijdt na 1-9-1715 en tr. te Rhenen op 29-1-1699 (als van Helten) met Peternel van Hoeven, j.d. van Rhenen, overl. vóór 1-9-1715, dochter van Petrus van Hoeven, schepenen en raad van Rhenen, en Huberta Lindewij (Lindenius). Deze Petrus van Hoeven trouwt voor de tweede keer in 1695 met Sophia van den Boeckhorst, weduwe van Justus Tosseijn, wonende in Amsterdam. Uit dit huwelijk zijn drie kinderen bekend.

In 1710 speelt voor het gerecht een zaak tussen Jan van Helden en Wessel van Velthuijsen, als pachters van de impost op gebrande wijnen, contra de weduwe van Willem van Bronckhorst onder de Bergh over ontduiking van impost. In 1712 zijn het schippers uit Veenendaal die de impost ontduiken' het gaat maar door.

De herberg in de Grebbe was een plaats waar vaak schippers uit Veenendaal vertoefden en er waren daar de nodige vechtpartijen. Dit was ook het geval in de herberg Thiell aan de Markt. De herbergiers worden vaak als getuige gehoord.

Maar ook de herbergiers zelf waren geen lieverdjes. Zo wordt op 11-9-1667 vermeld dat Gerrit Willems van Bronckhorst 'onder de berg bij de Grebbe' in zijn ouderlijk huis zijn vader en moeder met een stok geslagen heeft en hen nu opnieuw 'kwalijk bejegend en geslagen' heeft ten huize van Huijbert Jansz van Helden, herbergier. Dit was dus in de herberg Thiell aan de Markt, waar ook schippers vaak te vinden waren en het schippersgilde vergaderde. Zoonlief uit de Grebbe kwam dus zijn ouders nog eens even verder onder handen nemen.

Jan van Helden koopt in 1718 de herberg 'daer de Swaen uythangt' van Arien Gijsbertsz en Annetge Cornelisse, die deze herberg ooit gekocht hadden van Jurriaen Baers.

Dit was een oude herberg in Rhenen, die reeds in de middeleeuwen genoemd wordt. Deze stond 'aent Hoff', op de noordoosthoek van de Lange Herenstraat en de Dootstraat (huidige Torenstraat). Ten zuiden ernaast lag ooit de ommurde tuin met het 'bouhuys' (de boerderij) behorend bij het Agnietenklooster. Er was ooit een gang onder de Dootstraat, langs welke de Agnieten ongezien naar deze boerderij konden gaan. Later kwam hier de stal behorend bij het Koningshuis.

Van deze oude herberg de Swaen bestaan nog oude afbeeldingen en zelfs foto's. Rond 1900 werd de herberg aan het Hof afgebroken en vervangen door nieuwe, hogere bebouwing. We hopen over de bewoningsgeschiedenis van deze oude herberg nog eens separaat te publiceren.

De herberg Thiell aan de Markt in Rhenen kwam al een aantal malen ter sprake. Hieronder vervolgen we met de bewoningsgeschiedenis vanaf de 17^e eeuw tot aan de totale verwoesting door bombardementen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

GESCHIEDENIS VAN HET HUIS 'DAER THIELL UYTHANGT'

Over de herberg 'het huys daer Thiell uythangt' vinden we al vermeldingen in archiefstukken uit de 17^e eeuw. Het huis kreeg later het huisnummer 135 en na 1830 een kadastraal nummer F244.

Er hing vroeger aan de gevel waarschijnlijk een uithangbord met het wapen van de stad Tiel.

Op een fraaie tekening van Jan de Beijer (1703-circa 1785) uit circa 1745 met zicht op de Markt zien we inderdaad aan het pand waar zich de herberg Tiel bevond twee uithangborden aan de gevel, waarop ongetwijfeld het wapen van Tiel was afgebeeld.

Hieronder wordt nader ingegaan op de bewoningsgeschiedenis, eigenaren en bewoners, van dit huis vanaf de 17^e eeuw.

Stadswapen van Tiel uit de 17e eeuw; gevelsteen boven de Waterpoort in Tiel

17^E EEUW

Op 8-4-1651 verschijnen voor het gerecht van Rhenen achtereenvolgens Aert Cornelisz wonende tot Heusden (d.i. Opheusden) en Jantge Jans, zich sterk makende voor Claes Thonisz en Rijckgen Evertsz en de kinderen 'bij Willem Volkensz aen Rijckgen verwekt' en naar 'rato caverende' (naar evenredigheid vertegenwoordigend) Cornelis Hermens en Henrickske Jans en Willem Petersz met Elisabeth Jans. Gezamenlijk transportereren zij ten behoeve van Antony van Brenck en Haeske Huijberts van Isendoorn *seeckere huys op de Merckt daer Thiell uijt is hangend*. Het huis Thiell, dat in 1672 in bezit is van Huijbert Jansz.

Op 15-1-1672 worden dit huis van Huijbert Jansz van Helden en ook een perceel tabaksland publiek verkocht; Dirck Henricksz van de Wael koopt het huis voor 1010 gulden. Op 15-9-1675 wordt zijn weduwe genoemd als eigenaar. Jaren later wordt op 26-3-1696 het huis 'daer Thiel uijthangt' van Henrick de Wael, mogelijk een zoon van bovengenoemde, opnieuw geveild. Dit op verzoek van de weduwe van Jan Gijsbertsz van Deventer, waarschijnlijk een schuldeiser. Meest biedende is Roelof Geurtsz van den Oosterkamp, die het huis koopt voor zijn zoon Herbert van den Oosterkamp; deze was een paar jaar daarvoor in 1694 te Rhenen getrouwd met Evertje Vergeer. Het huis blijft dan tot begin 18^e eeuw in de familie Van den Oosterkamp.

18^E EEUW

Op 19-5-1718 verschijnt voor het gerecht van Rhenen Marcus Dirksen (Booms) als 'momboir' (voogd) over Roelofse, nagelaten dochter van zaliger Herbert van den Oostercamp en wordt haar helft van het huis aan de Markt met schuur gevoegd bij die van haar broer Jacobus van den Oostercamp, die op 17-11-1715 te Rhenen gehuwd was met Maria de Bruijn. Niet zo lang daarna komt het huis bij de familie Van Papeveld (Papevelt) terecht. Via Willem Jelissen van Papeveld, genoemd als eigenaar in 1720, gaat het naar Niesken van Papeveld, eigenaar in 1744 en vervolgens naar Arien van Papeveld.

Op 21-1-1766 transporteren Arien van Papeveld en Margaretha van Eijmeren de 'huysinge over het stadhuis' aan de Markt aan Cornelis van Dijk en Gijsbertje Lammen.

Op 16-7-1771 verkopen die het huis aan de Markt aan Reijndert Croes en Aalbertje Lubberts, die het voorts op 2-5-1788 transporteren aan Levi (Levij) Abrahams, j.m. (ongetrouwd toen nog kennelijk). Deze trouwde later met Leentje Levij van Gelder. Zij waren aan het begin van de 19^e eeuw nog eigenaren.

19^e EN 20^e EEUW

In 1809 komen wij op het toenmalige adres nr. 135 Levy Abrams tegen, slagter en vleeshouwer. Hij was gehuwd met Leentje Esaijas. In zijn overlijdensakte (1813, 52 jaar) staat vermeld dat hij Levij Abram van Gelder heette. Zijn ouders waren Bram Levi van Gelder en Meijntje Joseph. Leentje is waarschijnlijk niet in Rhenen overleden. In een opgave uit 1812 wordt vermeld dat er 5 gezinsleden woonden. Het was kennelijk armoe troef in dit gezin, want in een opgave uit 1813 wordt bij Levij Abrams, slager en vleesverkoper geregistreerd: winkel doende, armoede. Op 20-1-1815 verkochten Leentje Levij van Gelder, weduwe van Levij Abrahams en Saartje Abrahams een huizinge met aanhorige schuur, Markt No. 135, aan Jan de Gruiter, tabaksplanter.

Er stond vermeld dat ze daar eigenaar van waren geworden door erfenis van hun vader Levie Abrahams, die het huis op 2-5-1788 had gekocht. Op 21-8-1817 is Jan de Gruiter nog steeds eigenaar. Jan de Gruiter, ged. Rhenen 30-11-1766, was een zoon van Jan Willem de Gruijter en Jannigje van Amsterdam; hij trouwde met de uit Harlingen afkomstige Ietje (Ijtje) Hunnius (ook wel Heenimis), d.v. Nicolaas Hunnius en Jitske Jansse. Tussen

*Hendrika Stamm-de Vrind, ca 1890
(fotocoll. H.P. Deys)*

1817 en 1828 heeft genoemde Jan de Gruiter kennelijk het huis verkocht aan slager Simon Israel en daarbij bedongen dat hij er met zijn vrouw en zoon in mag blijven wonen, samen met het gezin van de slager. Volgens een notariële akte d.d. 2-10-1828 verkoopt namelijk slager Simon Israel huis en erf No. 135 aan een Maria van Lent, die vervolgens op 15-9-1830

Detail luchtfoto KLM 1936. In het midden, met dakkapel, het huis F874

huis, erve en achtergelegen tuintje op de Markt No. 135 verkoopt aan Otto Stramm. Maria van Lent was te Utrecht geboren als dochter van Gerrit van Lent en Wilhelmina H e r b e r . Volgens de volkstelling van 1830 woont deze Maria van Lent, 44 jaar, samen met haar zuster Johanna Geertruida van

*Gerardus de Vrind, ca. 1890
(fotocollectie H.P. Deys)*

Lent, 43 jaar, weduwe van J.F. IJzerman, in het huis ernaast bij de familie Van Daalen, naast de boterwaag.

Johanna Geertruida van Lent was circa 1776 in Utrecht geboren als dochter van Gerrit van Lent en Wilhelmina Herber; zij overlijdt te Utrecht op 6-3-1847. Op 12-10-1829 woonde ze als weduwe van Johan Frederik IJzerman in de Marsch en droeg toen een huis en achterhuis No. 17, varkenskot, hof en boomgaard, genaamd Rhenensche Veerhuis in de Marsch, over aan Arnold Willem Baron van Brien, kamerheer van de koning. De overdracht vindt plaats ten huize van Arnoldus Lijster aan de Markt.

De gezusters Van Lent hebben een oudere broer Jan van Lent, eveneens in Utrecht geboren; deze was getrouwd met Johanna Lodowina Sarto, overleden op 20-6-1848, dochter van Antonius Sarto en Stephani Reule. Jan van Lent was herbergier in 'Rhijnzicht', een herberg aan de noordkant van de Herenstraat, die vroeger 'De Bok' heette en in de late middeleeuwen 'St. Anthonis'.

Bij de volkstelling in 1830 blijkt Jan de Gruiter met vrouw en zoon Jan Willem in te wonen bij het gezin van Simon Israel, vleeshouwer (slager), gehuwd met Johanna Swelheim. Eigenaar van het huis is dan Otto Stram (ook wel als Stramm geschreven, zie onder). De volkstelling van 1830 verschaft ons wat meer details. Het adres Markt 135 blijft een slagerij, want we zien dat het pand bewoond wordt door Simon Israel, vleeshouwer, gehuwd met Johanna Swelheim. Ze hebben 4 kinderen: Jacob (kleermakersknecht), Hester, Matje en Vrouwtje. Inwonend zijn de 62-jarige dagloner Jan de Gruiter, zijn 74-jarige vrouw Ietje Heenimis met hun zoon Jan Willem, die bezembinder is. Zowel Levy Abrams als Simon Israel hadden een joodse achtergrond, iets wat vaak voorkwam bij slagers, vleeshouwers en veehandelaren. In bepaalde perioden waren dit de enige beroepen die Joden mochten uitoefenen.

Otto Stram(m), zoon van Wilhelmus Hermannus Stram

Restant van de woning F874, ca. 1945/1946 (fotocollectie H.P. Deys)

en Wouterina Willemina van Noord, trouwde te Rhenen op 23-12-1830 met Hendrika de Vrind, dochter van Gerardus de Vrind en Lambertje Bouman. We vinden hem als wolkammer ingeschreven, zowel bij het kadaster als in de burgerlijke stand. We zien hem echter ook als winkelier vermeld. Voor het huis was een 'belastbaar inkomen' van 45 gulden vastgesteld, dat al gauw verhoogd werd tot 54. Dergelijke be-

dragen zijn vergelijkbaar met onze tegenwoordige huurwaarde. Hoe het met de overdracht van het huis gelopen is, is moeilijk na te gaan. Duidelijk is echter dat het huis na het overlijden van Otto (1872) in 1873 verkocht (!) wordt aan zijn weduwe. Er werd het een en ander uitgebreid, want het belastbaar inkomen werd verhoogd naar 140. Lambartje Stark een nichtje via de familie De Vrind heeft na 1877 nog bij tante ingewoond. Hendrika overleed in haar woning in 1893 en in de verkoopakte van de woning staat vermeld: 'Tot de nalatenschap van genoemden Heer Otto Stramm behoorde als nog, - als door hem reeds vóór zijn huwelijk aangekocht en verbouwd: een woonhuis met erf en schuur te Rhenen aan de Markt, toen ter tijd kadastraal bekend in Sectie F nummers 243 en 244, thans nummer 874, huis, schuur en tuin groot 2a 4ca. Geen titel van aankomst gevonden'. In het kadaster staat daarentegen geregistreerd dat Hendrika de Vrind, weduwe Otto Stramm, het perceel reeds in 1873 zelf had verworven en dat zij dus eigenares was.

In 1891 kwam vanuit Antwerpen de in 1872 te Batavia (!) geboren, ongehuwde en hoge Belgische militair Guillaume Josef Leopold de Suijck. In eerste instantie kwam hij aan de Heerenstraat te wonen. Dit huis, F364 (Rh27), was een soort doorgangshuis waar veel kostgangers tijdelijk onderdak vonden; dit is op de plaats van de huidige Herenstraat 1. Waarom hij naar Rhenen kwam is onbekend. Hij verhuisde al

Afbeelding op sigarenzakje van Sigarenfabriek 'Cunera', Gebr. De Suijck (fotocollectie H.P. Deys)

Foto uit de jaren dertig met het pand F874 rechts van de boom, op het naambord staat

'R. v. Laar Radio' (zie inzet rechts onder) (fotocollectie H.P. Deys)

spoedig naar de Rijnstraat, het huis op de noordelijke hoek van het Steile Steegje (thans Rijnstraat nr. 21, F124 Rh117). Hier woonde de slager Adrianus de Kruijff met zijn vrouw Huiberdina Liethof. Hun dochter Cornelia was in 1873 getrouwd met de tapijtfabrikant Lucas van Wijngaarden en via deze link moet Guillaume de Suijck in 1893 gehuwd zijn met Lucas' dochter Jacoba Cornelia. Het echtpaar verhuisde in 1894 naar de Markt, A142, later vernummerd nr. 5, het huidige nr. 14 (Kad. F244, Rh47). Dit pand werd door hem gekocht en gedeeltelijk herbouwd, de 'huurwaarde' steeg naar 160. Daar werden tussen 1894 en 1900 vijf zonen en twee dochters geboren, maar drie zonen overleden bij of kort na de geboorte. In 1898 kwam de jongere broer van Guillaume, Charles Victor Emile, geboren in Batavia (1877), gehuwd met Ester Marie Constance Huijsmans, vanuit Brussel naar Rhenen en in maart van dat jaar stichtten de broers een 'vennootschap, ten doel hebbende het voor gemeenschappelijke rekening fabriceren van sigaren en het drijven van een handel in sigaren, tabak en wat daartoe verder behoort, welke vennootschap te Rhenen werd gevestigd onder de

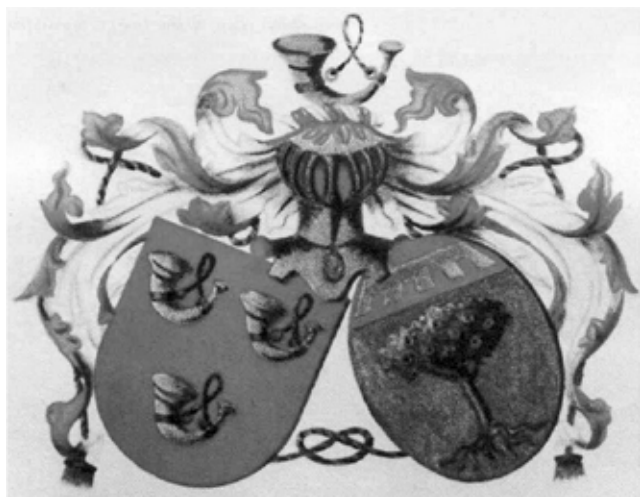
Restant van de woning F874, ca. 1945/1946 (fotocollectie H.P. Deys)

firma 'Gebroeders de Suijck'. Als borg voor de hypotheek stelde Guillaume ter beschikking 'een heerenhuis met schuur en tuin te Rhenen aan de Markt, Sectie F nummer 874, zijn eigen woning dus. Broer Charles heeft nog kort een huis in de 'Mevrouwenbuurt' bezeten, (kad. E913), zie ABR 271, het derde huis van rechts met de olielantaarn. Is er ruzie geweest? In elk geval werd de vennootschap met wederzijdse toestemming reeds na enkele maanden ontbonden. Broer Charles vertrok in juli 1898 weer naar Brussel. Een sigarenfabrikant behoorde in die jaren tot een welgestelde en notabele klasse, het was een deftig beroep. Guillaume heeft het maar heel kort uitgehouden; hij liep, zoals dat voorkwam in die tijden, met zijn hoge hoed in de Heerenstraat, maar de fabriek verliep al snel. De vennootschap werd wegens faillissement ontbonden in 1901. De particuliere woning aan de Markt moest toen geveild worden en schoonvader Lucas kocht in 1901 het huis, eerst privé, later, in 1916 of 1917 verkocht hij het door aan zijn in 1873 gestichte Tapijtfabriek, de NV L. van Wijngaarden en Zonen Tapijt en Mattenfabriek. De 'huurwaarde' was inmiddels via 168 maar 177 gestegen. Guillaume, die nu tot de familie behoorde, kreeg in de fabriek een baan als chef van de ververij. Hoewel het een aardige man was, had hij geen enkel verstand van verven. De moeder van Guillaume, Elisabeth Pieters, (geboren in Batavia 1845) is bij haar zoon in komen wonen in 1914. Guillaume stierf in 1925; enkele maanden later overleed zijn moeder, beiden in Rhenen. Het is onduidelijk hoe de bewoning verder verliep. Het eigendom veranderde in 1934, toen de woning werd aangekocht door Lammerdina Wilhelmina van den Brink, vrouw van Roelof van Laar Roelofs zoon. Toch heeft 'de wed. G.J.L. de Suijck' nog enige tijd in dit huis gewoond. Tijdens de laatste oorlogsmaanden (1944-1945) werd het zuidelijk deel van de binnenstad door geallieerden beschoten. Hierbij raakte het pand zwaar beschadigd, het werd in 1946 gesloopt en het terrein werd, ten behoeve van de wederopbouw, in 1948 onteigend. En hiermee eindigt de geschiedenis van dit pand.

Roelof van Laar, geboren te Rhenen 3-11-1892 als zoon van Roelof van Laar en Hendrika Willemina van Dolderen, was eerder getrouwd met Neeltje van Sandijk, een schipspersdochter, geboren te Maurik in 1896. Hij verhuisde per 3-8-1945 met zijn gezin naar de Cuneralaan 8. Hij was aanvankelijk groenten koopman en later radiohandelaar en kraamhouder. Zijn vader was ooit kastelein in een café bij de brug, genaamd 'Rijnzicht'. Dit café verkocht hij in 1923 en daarna had hij een pension onder aan de Duistereweg, aan de Trambaanweg.

Boven in het huis aan de Cuneralaan was een werkplaats, waar radio's werden gerepareerd. In de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw had Roelof van Laar een kraampje op de Grebbeberg, waar hij snoep, limonade en sou-

Alliantiewapen van het echtpaar Van Laar/Van Dolderen, vervaardigd door A.P. de Kleuver t.g.v. hun 50-jarig huwelijksjubileum (collectie Hanjo van Laar)

venirs verkocht. Zijn kleinzoons Roef en Kees van Laar hielpen hem daar vaak in de weekenden, als er veel dagjesmensen langskwamen op weg naar het dierenpark Ouweland of de militaire begraafplaats op de Grebbeberg.

Kleinzoon Roelof van Laar, geb. Rhenen 9-8-1942, was garagehouder te Rhenen en later uitbater van o.a. het horecabedrijf De Blauwe Kamer, bij het natuurgebied met dezelfde naam.

Deze Roelof ('Roefie') van Laar was in zijn jongere jaren een fervente motorcrosscoureur en werd later voorzitter van de Motor en Automobielen Club Rhenen en Omstreken (de M.A.C.R.O.) die nu nog jaarlijks een motorcross organiseert op Hemelvaartsdag.

GERAADPLEEGDE BRONNEN

De geraadpleegde bronnen zijn grotendeels dezelfde als vermeld bij vorige artikelen in de rubriek 'Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners', verschenen in Oud Rhenen in de periode 2012-2016.

Roelof van Laar (geb. 1892), met het korte witte jasje, bij zijn kraampje op de Grebbeberg (fotocollectie mevr. A. van Laar-Jansen)

Belangrijke bronnen met informatie over eigenaars en bewoners van de huizen vormen ook dit keer weer vooral de transporten voor het gerecht van Rhenen, notariële archieven, de Doop- Trouw- en Begraafboeken van Rhenen en Bevolkings- en Burgerlijke Stand-registers van Rhenen vanaf 1812-1920. Deze bronnen kunnen alle worden geraadpleegd in het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht (RHCZOU), Archieftoegang No.'s 63, 66 en 152.

Hans van der Heiden uit Linschoten zijn wij zeer erkentelijk voor het beschikbaar stellen van door hem verzamelde gegevens uit aktes, aanwezig in notariële archieven, met betrekking tot het huis Tiel aan de Markt.

Overige geraadpleegde bronnen zijn o.a.:

Genealogische gegevens met betrekking tot de familie Van Helden (Van Hilten, Van Helten), verzameld door Herman Horsthuis en Bob van Helten; veel van de door hen verzamelde gegevens zijn reeds te vinden op internet.

Archiefstukken met betrekking tot het St. Nicolaas- of Kramersgilde en het Schippersgilde te Rhenen, RHCZOU Toegang 152, Inv. No.'s 111 b en c.

Lijsten en verklaringen met betrekking tot verlening van het burgerschap van de Stad Rhenen, RHCZOU Toegang 152, Inv. No. 102.

A.J. de Jong, *Opgravingen in de binnenstad van Rhenen*, Oud Rhenen september 1993, p. 55-71.

Laurens Schoenmaker, in samenwerking met Henk Deys, *Tegen de Helling van de Heuvelrug* (Matrijs Utrecht 2007).

Geschiedenis van Rhenen (Rhenen 2008, Matrijs Utrecht).

J. Combrink, *Oproer in Rhenen, de Plooierijen*, Oud Rhenen 1985, nr.3, p. 4-11.

A.J. de Jong, *De 'nieuwe' Stadsbrief van Rhenen uit 1403*, Oud Rhenen, meinummer 2016, p. 13 e.v.

A.J. de Jong en C.L. van Otterlo, *Genealogie en Heraldiek te Rhenen* (Voorthuizen/Zeist 1996). Interviews van Henk Deys op 24 en 28-07-2000 met Lucas van Wijngaarden († 30-07-2000 !)

H.P. Deys, eigen fotocollectie Rhenen en database met betrekking tot bevolkingsregister en burgerlijke stand. H.P. Deys, *Achter Berg en Rijn – Over boeren, burgers en buitenlui in Rhenen* (Rhenen 1981); met bijv. Rh 147 wordt bedoeld het perceel op de plattegrond in het boek *Achter Berg en Rijn* (1981) pp 86 en 87, en met ABR 271 de afbeelding in ditzelfde boek.

A.J. de Jong, *De familie van Laar te Rhenen – Genealogie en heraldiek*, Oud Rhenen, september 1999, no. 3, p. 7-27.

Motorcrosscoureur Roef van Laar, met startnummer 81, tijdens een motorcross wedstrijd op de Grebbeberg op Hemelvaartsdag (fotocollectie R. van Laar)

Tenslotte volgt hieronder een overzichtstabel met eigenaren en bewoners van het huis Tiel in de 19^e en 20^e eeuw.

Jaar	Bewoner	Beroep	Eigenaar	Adres	Kadaster	Bijzonderheden
1801	Levi Abrams (ongehuwd)	Slager, vleeshouwer	Levi Abrahams	Op de Markt 135	-	In 1788 gekocht
1809	Levy Abrams (van Gelder) e/v Leentje Esaijas	Slagter, vleeshouwer	Levi Abrahams	Op de Markt 135	-	
1812	Levi Abrams, 5 gezinsleden	Slager	Levi Abrahams	Op de Markt 135	-	Levy † 1813
1813	Nazaten Levi Abrahams	Slager, vleesverkoper, winkelnier, armoede	Wed. Abrahams en Saartje Abrahams	Markt 135	-	20-01-1815 verkoop aan Jan de Gruiter
1815	Jan de Gruiter ?	tabaksplanter	Jan de Gruiter	Markt 135	-	
1828	Gezin Israel en gezin de Gruiter	-	Simon Israel	Markt 135	-	Bij verkoop inwoning bedongen
1828	Simon Israel e/v Johanna Swelheim	-	Maria van Lent	Markt 135	-	Verkoop Van Lent aan Stramm
1830	Gezin Israel en gezin De Gruiter	-	Otto Stram(m)	Op de Markt 135	F244	
1840	Otto Stram(m) e/v Hendrika de Vrind	wolkammer	Otto Stram(m)	Op de Markt 135	F244	
1850	Otto Stram(m) e/v Henderika de Vrind	winkelier	Otto Stram(m)	Op de Markt 135 > 142	F244	
1860	Otto Stram(m) g/m Henderika de Vrind	winkelier	Otto Stram(m)	Op de Markt 142	F244	
1873	Hendrika de Vrind, wed. Otto Stram(m)	geen	Hendrika de Vrind wed. Otto Stramm	Markt A 142	F244	Otto 1872 1886 flink verbouwd
1894	Hendrika de Vrind, wed. Otto Stram(m)	geen	Hendrika de Vrind wed. Otto Stramm	Markt A142	F244	Hendrika † 1893 verkoop
1894	Guillaume de Suijck e/v Jacoba v Wijn-gaarden	zonder	Guillaume de Suijck	Markt A 142	F874	Herbouw: huis en tuin verenigd, verkoop
1901	Guillaume de Suijck e/v Jacoba v Wijn-gaarden	zonder	Lucas van Wijn-gaarden	Markt A 5	F874	Lucas koopt op een veiling dit perceel
1917	Guillaume de Suijck e/v Jacoba v Wijn-gaarden	zonder	L.van Wijn-gaarden en Zonen Tapijt- en Mattenfabriek	Markt A5	F874	Perceel overgenomen door de Fabriek; De Suijck † 1925
1934	Roelof van Laar en Lammerdina v.d. Brink	Roelof: groente-koopman, later radio handelaar en -reparateur	Lammerdina Wilhelmina v.d. Brink e/v Roelof van Laar Roelof-zoon	Markt A 5	F874	1945 verwoest, 1946 gesloopt, onteigend door gemeente Rhenen

